

Vilnis Detlovs

C O N F E S S I O N E S

P a p i l d i n ā t s t e k s t s

ANNO 2 0 0 5

Virsraksts ļauj noprast, ka saruna notiks no subjektīva viedokļa. Bet par objektīviem notikumiem un jautājumiem. Centīšos dot iespaidu par to, kāda p ā r l i e c ī b a par dzīves svarīgākajiem jautājumiem man radusies no pieredzes un pārdomām visa mūža garumā un, protams, no lasītā un dzirdētā.

Var pat sacīt, ka sniegšu pārskatu par maniem uzskatiem un manu ticību. Atbilstoši franču terminam c o n f e s s i o n d e f o i s (ticības apliecinājums).

Teikt "par manu ticību", protams, nav tas pats, kas sacīt "par manu reliģiozitāti". Ticības objekti var būt visai dažādi. Dažs tic dieva eksistencei. Es ticu, ka dievs neeksistē, precīzāk, ka ārpus reliģiozu cilvēku domām dieva nav.

(Varbūt man jāargumentē mazā sākumburta lietojums - pretēji oficiālajai tradīcijai - vārdā „dievs”. Katra reliģiskā konfesija piešķir šim vārdam savu īpatnēju izpratni, nemaz nerunājot par daudzajām sektām, pirmatnējo tautu reliģijām utt. Situāciju vēl saasinot, var pat teikt, ka katram ticīgam cilvēkam ir savs dievs. Tātad te ir darišana ar tipisku sugas vārdu, nevis ar īpašvārdu. Sugas vārdu rakstot, lielo sākumburtu nelieto.)

Mans teksts nepretendē uz stingru zinātniskumu un nemēģinās atdarināt zinātnisko publikāciju stilu, norādot literatūras sarakstu un minot atsauces. Drīzāk tas ir mēģinājums runāt populārzinātniskā, brīžiem arī publicistiskā valodā.

Ko esmu iedomājies par iespējamo lasītāju ? - Bez šaubām, tie pirmām kārtām ir studenti. Nekas gan negarantē viņu interesi, drīzāk otrādi... Savukārt kolēģus - citus pasniedzējus - draudzīgi uzaicinu sekot esošajam piemēram un izklāstīt savus viedokļus.

Ja jautātu par šī teksta formu, teikšu - tādas vispār nav. Varbūt atgādināšu Mahno (sk.Krievijas pilsoņkaru) tēzi: "Хаос - мать порядка." Paradoksālā kārtā šis formulējums sasaucas ar jaunākajām zinātnes idejām.

Rakstītā saturs savā ziņā būs pretenciozs. Tas mēģinās aptvert visai dažādas tēmas, sākot ar atsevišķa cilvēka domāšanu, turpinot ar sabiedrības kolektīvo apziņu utt, līdz pat Visuma eksistences likumiem. Neko nepārmetīšu tam lasītājam, kurš pēc tik lielīga pieteikuma secinās, ka autors nav nopietni ņemams, un pabīdīs šo rakstu tuvāk papīrkuurvim. Īpaši tad, ja vēl ņem vērā, ka sagaidu no lasītāja pilnu uzmanību un koncentrēšanos. Šajā situācijā tomēr uzaicinu paiet papīrkuurvim garām un nodot tekstu nākošajam lasītājam...

*

Par spīti mūsdienu zinātnes izcilajiem sasniegumiem, joprojām nenoskaidroti ir palikuši paši galvenie, "lielie" jautājumi.

Nezinām, kā cēlusies dzīvība, nav vienprātības pat par dzīvības definīciju (kā nepieciešamas pazīmes piemin vielu maiņu ar apkārtējo vidi, kā arī vairošanās mehānismu). Nezinām arī kaut cik precīzi, kā cēlies cilvēks. Nezinām, kā cēlusies valoda, kā radusies mūzika; ir tikai hipotēzes. Kad un kā iespaidā radusies un veidojusies cilvēka domāšana un apziņa. Kas vispār ir apziņa? (Visai bieži to sauc par "dvēseli". Man šis vārds ne sevišķi iet pie sirds. Varbūt tādēļ, ka bieži tas saistās ar reliģijas terminoloģiju. Atstāsim to Svētajiem Rakstiem un dzejniekiem, ja ?).

Turpinot sarakstu - mēs nesaprotam atmiņas mehānismu, tikai nojaušam, ka tas ir visai sarežģīts.

Raugoties tālā pagātnē, - nezinām, kāds ir bijis Visuma rašanās "sižets". Šobrīd valdošajai "lielā sprādziena" hipotēzei ir arī oponenti. Kā iekļaut sprādziena shēmā t.s. inflācijas posmu, kad Visums paradoksālā kārtā izpleties ar ātrumu, kas pārsniedz gaismas ātrumu? Kā veidojusies Saules sistēma? Kas Visumu sagaida tālākā nākotnē? Kur atrast "tumšo matēriju", par kuras eksistenci ir tikai netieši, bet tomēr spēcīgi argumenti?

Ne tikai zinātnieki domā un cenšas izstrādāt savus uzskatus par nosauktajiem jautājumiem. Lielākā vai mazākā mērā to dara katrs no mums "personiskai lietošanai". Kāds ir manu pārdomu rezultāts - par to šis teksts. Protams, var nonākt arī pie citādām atziņām. Tātad, nepretendējot ne uz kādu absolūto patiesību, es gribētu tikai ierosināt katru no mums padomāt arī par tādu nepraktisku tematiku kā iepriekšminētā. Kā jau pieklājas tā saucamajam h o m o s a p i e n s (lat. saprātīgam cilvēkam).

Ka tādas pārdomas var novest pie principiāli dažādiem rezultātiem, to rāda kaut vai piemērs par pasaules rašanos. Ja astronomija kā zinātne sniedz savus apsvērumus šajā jautājumā, tad konsekventi reliģiozs cilvēks jau uzreiz "zina" savu apskaužami vienkāršo atbildi: pasauli radījis dievs, pie tam saskaņā ar Bībeli - septiņu dienu laikā.

Arī es varu atļauties veidot savu uzskatu vai pārlicību par šiem jautājumiem. Mans orientieris nebūs Bībele. Centīšos vadīties no zinātnes piedāvātām atziņām - tajā līmenī, kāds pieejams man, nespeciālistam.

Tas nenozīmē, ka es zemu vērtētu Bībeli - šo dižo cilvēces vēstures dokumentu, kas savā nozīmībā līdzīgs, piemēram, Korānam. Tādu savu toleranci uzskatu par dabisku. Taču ja augsti kvalificēts astronoms cenšas samierināt burtiski ņemtas Bībeles teiksmas ar zinātnes atziņām, tad atliek tikai skumji nopūsties.

*

Visi cilvēki esam dzīvas būtnes. Tāpat dzīvnieki, tāpat augi. Tāpat sīkbūtnes, kas atrodas kaut kur starp dzīvniekiem un augiem. Kā būtiski svarīgas dzīvības pazīmes jau tika minētas pārtikas uzņemšana (kaut tā būtu tikai zaļa zālīte, kas ar savām saknēm uzsūc sev vajadzīgās vielas no augsnes), un vairošanās, kuras mehānismi demonstrē apbrīnojamu daudzveidību dažādos konkrētos gadījumos. Zīdītājiem - tāpat kā dzīvniekiem vispār - tā ir divdzimumu shēma. Tas, protams, attiecas arī uz cilvēkiem (ja nerunājam par patoloģiskām un neauglīgām novirzēm kā lesbismu vai homoseksuālismu). Dzīvniekiem vairošanās ir sezonas notikums, cilvēkiem - ne. Tas varētu būt viens no iemesliem, kāpēc cilvēku dzīvi katrā brīdī caurauž erotika, izpaužoties kaut vai netieši gandrīz katrā jomā.

Kādi ir tie vispārīgākie jēdzieni, kas palīdz aprakstīt dabas objektus un parādības, ieskaitot dzīvību? Minēšu piemēru.

19.gs. zinātnē parādījās nozīmīgais jēdziens e n t r o p i j a - skaitlisks lielums, kas no informācijas teorijas viedokļa uztverams kā nesakārtotības mērs.

Jo lielāka sakārtotība, jo mazāka entropija. Jo lielāka entropija, jo tuvāk haosam. Piemēram, tiklab grafitu kā dimantu veido oglekļa atomi. Bet dimantam atomu sistēmas entropija ir divreiz mazāka nekā grafitam. Ārēji tas izpaužas atšķirīgā cietībā. Situāciju varētu salīdzināt, no vienas puses, ar ķieģeļu kaudzi un, no otras puses, ar ķieģeļu ēku.

Viens no termodinamikas likumiem apgalvo, ka noslēgtā sistēmā entropija var tikai pieaugt. Ja par tādu nosacīti uzskatām Visumu, tad jāsecina, ka ejam pretī "siltuma nāvei", kad visi strukturētie veidojumi būs pārvērtušies par haosu, visas enerģijas būs pārvērtušās siltumā, bet temperatūru diferences būs izlīdzinājušās. Tā ir skumja perspektīva, pat ja arī tāla.

*

Šajā aspektā ir pamācoši konstatēt, ka entropijas augšanai ir arī pretspēki. Piemēram, dzīvības rašanās, eksistence un reproducēšanās saistās, tieši otrādi, ar entropijas samazināšanos.

Pietiekami juceklīga viela (barība, asinis) mātes ķermenī, attīstoties embrijam, kļūst par augsti organizētiem veidojumiem, piemēram, par gaidāmā cilvēka smadzenēm.

Varētu teikt, ka organizētība, cīnoties ar haosu, šeit ņem virsroku.

Entropija nevis palielinās, bet, taisni otrādi, pamazinās. Citos dabas procesos (lielākajā daļā procesu!) notiek pretējais. Tas, kā bija jau teikts, izpaužas tā, ka dažādie enerģijas veidi pakāpeniskas pārvēršanās ceļā pāriet siltumā. Tā ir nupat pieminētā "siltuma nāve".

Ir kāds īpatnējs entropijas samazināšanās piemērs, kas apveltīts ar neapprakstāmu skaistumu. Tā ir dzērvju bara formēšanās rudenī pirms došanās uz dienvidiem. Vairākus desmitus putnu lielais bars ilgāku laiku veic it kā iepazīšanos. Putni lido kā gaisīgs kamols, kas gan satinas, gan attinas, var teikt - mutuļo. Kad nepieciešamā iepazīšanās notikusi, izveidojas dzērvju kāsis un var sākties lidojums uz dienvidiem. Liekas, nav nekā skaistāka par tāda kamola tīšanos. Ja Jums laimējas redzēt, nepalaidiet garām šo skatu. Fragmentiņš no tā atrodams latviešu seriālā "Likteņa līdumnieki".

*

Kā redzams, pētot šos jautājumus, saskaramies ar pretstatu p ā r i - haosu un kārtību. Tas ir, ar d i v i e m stāvokļiem, kas zināmā nozīmē izslēdz viens otru; un tomēr tie ir saistīti savā starpā. Var teikt, ka tas ir viens no skaitļa "divi" filosofiskajiem aspektiem. Ar līdzīgu skaitļa 2 lomu var sastapties neskaitāmās situācijās visdažādākās dzīves nozarēs. Jau krietni pirms mūsu ēras sākuma pitagorieši runāja par naturālo skaitļu mistisko dabu un goda vietā atradās skaitlis "divi" kā pretstatu situācijas apraksta būtiska sastāvdaļa. Ne mazsvarīgākais piemērs: mīlestībai vajadzīgi divi - šī skaitļa vēl viena fundamentāla nozīme.

Vērojot pitagoriešu mācību ar šodienas acīm un tomēr bez augstprātības, pacentīsimies novērtēt pietiekami augstu antīkās kultūras skatījumu, saredzot naturālo skaitļu lielo lomu dabā un cilvēka dzīvē. Nepārmetīsim, ka daži antīko cilvēku uzskati šodien šķiet naivi. Tāpat uz šodienas zinātņi raudzīsies nākotnes cilvēks.

*

Dižām domām mēdz būt pavisam nedižas, pat nožēlojamas pavadoņi. Līdzīgi tam, kā piesūcekņi kuģa zemūdens daļā apgrūtina kuģa gaitu, t.s. p s e i d o z i n ā t n e kā savveidīgi "idejiskie piesūcekņi" cenšas kavēt dabas izziņāšanu, vedot to uz maldu ceļiem un tā pazeminot sabiedrības intelektuālo līmeni. Šis process notiek gan stihiski, gan mērķtiecīgi un apzināti. Trulus un nezinošus cilvēkus taču vieglāk pārvaldīt nekā domājošu sabiedrību. Šķiet, nekur tas nav labāk redzams kā mūsdienu Latvijā. Un, lūk, no sava veida piesūcekņiem nav bijis pasargāts arī tik skaidrais naturālā skaitļa jēdziens.

Kā tas izpaužas?

Līdzās godīgai matemātikai diemžēl vēl šodien eksistē arī galīgi nezinātniska "teorija" par naturālo skaitļu lomu cilvēka liktenī tā, kā to saprot t.s. n u m e r o l o ģ i j a.

Kauns atzīties, ka Latvijā publicē grāmatas, kurās iesaka atrast kāda cilvēka "liktenīgo skaitli", izdarot vienkāršas, katram pamatskolēnam pieejamas manipulācijas. Piemēram, saskaitot dzimšanas dienas datuma ciparus. Iegūtais skaitlis tiek uzskatīts par cilvēka likteņa ļoti svarīgu raksturlielumu.

Diemžēl atrodas arī šis "mācības" piekritēji - cilvēki, kas nezina (vai izliekas nezina), ka pasaulē ir daudzi desmiti kalendāro sistēmu un katra no tām dos tam pašam cilvēkam citu skaitli. Tamlīdzīga nespēja atšķirt būtisko no nebūtiskā diemžēl ir visai raksturīga šodienas sabiedrībai arī citos jautājumos.

Vēl viens gara nabadzības apliecinājums ir a s t r o l o ģ i j a. Atkal galēji nebūtiski faktori (planētu stāvoklis cilvēka dzimšanas brīdī) tiek uzskatīti par būtiskiem un liktenīgiem. Atšķirība no numeroloģijas ir vienīgi tā, ka astroloģiskā prognoze tiek veidota, nevietā lietojot sarežģītākas formulas, kurām diemžēl nav nekāda sakara ar cilvēka likteni. Taču uz šī āķa uzķeras arī sabiedrībā augstu stāvošas personas, no kurām mums būtu gan tiesības gaidīt vismaz minimālu inteliģenci. (Šajā ziņā Latvija acīmredzot ir izņēmums citu valstu starpā.

Pie mums politiķis Šlesers var būt ministrs, kaut gan viņam nav tiesību strādāt pat par audzinātāju bērnu dārzā, jo trūkst augstākās izglītības.)

*

No pseidozinātnes atgriezīsimies pie zinātnes.

Jau augļa stadijā uzsākto cīņu ar entropiju cilvēks turpina visu savu dzīves laiku. Mācīšanās, zināšanu uzkrāšana ir tikai viens piemērs, kad cilvēks, apgūstot informāciju, samazina entropiju. Pienākot mūža beigām, kapu kalniņā atkal triumfē haoss: entropija pieaug. Nekritīsim izmisumā, jo tajā pašā laikā dzimst jauni cilvēki un process kopumā demonstrē savu relatīvi stabilo raksturu.

Cīņa starp haosu un kārtību realizējas ne kā divu absolūti nesavienojamu principu nomaiņa: valda viens, izslēdzot otru, vai arī valda otrs līdzīgā stilā. Dzīvē tā nenotiek; drīzāk var runāt par savstarpējām pārejām un līdzeksistenci.

No bezgalīgi daudzajiem piemēriem izvēlēsimies dažus ļoti vienkāršus, ikdienas dzīvē ik uz soļa sastopamus.

Kā aug koks? Vai likumsakarīgi un stingri noteiktā formā, kuru principā varētu prognozēt, aplūkojot sēkliņu? Vai haotiski, iepriekš nekādi neparedzamā veidā? - Atbilde: ne viens, ne otrs. Jau iepriekš varam prognozēt, ka koks augs uz augšu, ka, grafu valodā runājot, tas būs sakarīgs (jaunās atvases nekarāsies gaisā, bet izaugs no kāda zara galotnes). Tiktāl attaisnojas deterministiskais aspekts; entropija samazinās. Bet mēs nevaram jau iepriekš prognozēt katra sazarojuma veidošanos, nevaram izsecināt no sēkliņas, kur kāds zars nolieksies uz leju u.c. Tas viss veidojas koka augšanas procesā bez iepriekš paredzamas noteiktības. Realizējoties šim procesam, entropija aug.

Arī tad, ja neesam iepriekš filosofiski noskaņoti, pievilcīgs tomēr ir koka kopskats un tā detaļas. Domāju, ka galvenais pievilcības cēlonis ir tieši iepriekšminētā pretstatu cīņa. Ja koks šūpojas vējā, tad cīņa pieņem īpatnēju, pasvītrotu formu.

Kad gribu dot sev mirkli atpūtas, pieeju pie loga, aiz kura redzamas kļavas, vītols, osis, kastaņa. Atpūšas acis, atpūšas domas.

Viss aprakstītais tiek īpaši pasvītrots, ja redzam koku bez lapām. Tad abu aspektu cīņa atklājas visā kailumā. Var arī teikt - visā skaistumā. Līdzīgi kā tas ir polifoniskā mūzikā, kur patstāvīgas balsis savā starpā veido gan saskaņu, gan brīžiem visai asas sadursmes. Spilgts piemērs atrodams, manuprāt, pasaules labākajā multiplikācijas filmā "Ezītis miglā" (autors Noršteins). Proti, ezītim paceļot skatienu uz kailo ozola zaru savijumu, skan daudzbalssīgs mūzikas fons Baha stilā.

Riskējot kļūt triviāls, tomēr gribu teikt - mežs tāpēc atstāj nomierinošu iespaidu uz cilvēka psihi, ka tajā aug koki.

*

Līdzīgs raksturs novērojams, ūdenim viļņojoties. Lielo, gravitācijas un vēja radīto viļņu raksturs un kustība ir diezgan labi prognozējami. Te var atcerēties jēdzienu "devītais vilnis", kā arī Aivazovska efektīgo gleznu ar tādu pašu nosaukumu.

Bet ūdens virsmas formu nosaka arī katra īslaicīga vēja brāzma, kas rada "krunkas" - šķidrums virsmas spraiguma un vēja spēkošanās rezultātu. Pirmo faktoru var atzīt par strukturējošu, tas ir, kaut kādā mērā prognozējams, saskatīt tajā entropijas samazināšanos. Otrais drīzāk liecina par entropijas palielināšanos.

Šajā vietā neiespējami pāriet garām jautājumam par melodisko līniju mūzikā. Tā veidojas no skaņu secības melodijā, ja to pārvērš skaņu augstumu secībā. Brīžiem melodija kāpj, tad atkal krīt. Veidojas iedomāta viļņojoša līnija, tāpat kā šķeļot viļņojošas jūras līmeni ar iedomātu vertikālu plakni. Izrādās, ka melodiskās līnijas raksturs un jūras viļņu forma ir veidojušies pēc līdzīgiem likumiem.

Melodijā ir novērojamas, pirmkārt, lielas amplitūdas svārstības, kas

raksturojas ar garākiem kāpjošiem un garākiem krītošiem posmiem. Tos varētu saukt par melodijas "gravitācijas viļņiem". Bet kāpšana un tāpat arī krišana parasti nenotiek monotoni. Kāpienā nav tikai pozitīvi intervāli, jo tas satur arī nelielus negatīvus intervālus; attiecīgi līdzīgi ir ar krītošajiem posmiem. Šie nelielie intervāli melodiskajā līnijā liek parādīties arī "virsmas spraiguma" vilnišiem. Tādu melodiskās līnijas uzbūvi ir apstiprinājusi intervālu statistiska analīze, kurai Latvijas Universitatē tika pakļauta gan dažādu autoru klasiskā mūzika, gan latviešu tautas dziesmas.

Varbūt atgādināt, ka, domājot par šīm situācijām, visu laiku atrodamies nozīmīgā skaitļa *d i v i* valstībā?

Lasītājs jau nojauš, ka piemēru skaitu varētu neierobežoti palielināt, izvēloties tos no visdažādākām dzīves un zinātnes nozarēm.

*

Tālāk ar lieliem soļiem mērosim dzīvības attīstības gaitu. Apzinoties ne tikai to, cik intriģējoša varētu būt saruna par sugu izveidošanos, bet arī to, cik daudz te vēl neskaidra, - domāsim galvenokārt par mums tuvāko, par atsevišķa cilvēka veidošanos un - kas ir gandrīz tas pats - par viņa *a p z i ņ a s* veidošanos. Par pasaules (šaurākā vai plašākā nozīmē) izzināšanas procesu, kas norisinās cilvēka galvā.

Dzīvas būtnes eksistencei jau pēc definīcijas (kas, stingri ņemot, netika dota) nepieciešama barošana, izmantojot tādā vai citādā veidā apkārtējo vidi. Pie tam gotiņa dod priekšroku āboliņa laukam, nevis sausajai zālei noganītās ganībās, kaut arī gans pēc tam saņem nepatīkamas sankcijas. Cilvēkam patīk tur, kur labāk, zivij - kur dziļāk. Bet pirms tam govij jāuzzina, kur garšīgāka zāle; pēc tam zināšanas var izmantot jau apzināti. Tātad - *v i s p i r m s m ā c ī š a n ā s , t a d ē š a n a .*

Iepriekšminētajā mācīšanās procesā piedalās apziņa. Var teikt arī spēcīgāk - tieši šajā procesā apziņa veidojas. Uzskatu, ka vārdu „apziņa” var lietot ne tikai runājot par cilvēkiem, bet arī par dzīvniekiem. Varbūt pat par augiem. Tātad - par jebko dzīvu.

Apziņas darbībai ir dažādas formas. Par sarežģītāko no tām, liekas, ir jāatzīst domāšana ar vienu no tās augstākajām funkcijām - loģisko spriešanu.

Kādēļ pirmcilvēkam sāka veidoties spriešana, bet, piemēram, vilkam - ne? To nezinu. Tikpat labi varam prasīt, kāpēc vilku sabiedrībā attīstījās augsta morāle, kas cilvēku starpā nereti nav novērojama? Piemēram, vilku māte nekad nepamet savu jaundzimušo, kā to pārāk bieži dara cilvēku mātītes. Ja vilcene iet bojā, citas vilku māmiņas vienmēr pieņem mazuli.

Nepretendējot atbildēt uz minētajiem ļoti grūtajiem jautājumiem, pievērsīsim uzmanību dažām cilvēka apziņas un domāšanas attīstības īpatnībām.

*

Kam vajadzīga, teiksim, tāda relatīvi vienkārša domāšanas forma kā *r e f l e k s i*?

Pirmkārt, *n e n o s a c ī t i e* refleksi. Tie kalpo dzīvības saglabāšanai. Parasti kaut kādā akūtā situācijā, piemēram kaut vai tuvojoties ugunij. Nenosacīts reflekss ir arī skudras instinkts piedalīties skudru pūžņa būvē un izpildīt tajā kādu fiksētu funkciju. Nenosacītie refleksi izveidojušies ne individuāli, bet visas sugas attīstības gaitā, jo tie ir labvēlīgi indivīda un sugas eksistences saglabāšanai. Tie ir kolektīvas ilglaicīgas pieredzes rezultāts.

Otrkārt, *n o s a c ī t i e* refleksi. Tie, gluži otrādi, ir īslaicīgas individuālas pieredzes rezultāti. Piemēram, klasiskais Pavlova eksperiments ar suni, kam parāda kvadrāta attēlu un tūlīt pēc tam to baro. Ēšanas laikā, dabiski, pastiprināti izdalās siekalas. Pēc šādu seansu sērijas pietiek sunim parādīt kvadrātu, un jau sākas pastiprināta siekalu izdalīšanās, pat ja šī seansa laikā barība nemaz netiek pasniegta.

Tāds īslaicīgu nosacīto refleksu aparāts, kā saprotam, spēj elastīgi

piemēroties mainīgiem ārējiem apstākļiem, kā arī mainīt savu saturu laika gaitā. Dzīvajai būtnei tas piešķir lielākas iespējas barības ieguvē un izdzīvošanā.

*

Būtisks solis tālāk sarežģītības virzienā ir domāšana. To varētu, neiedziļinoties detaļās, saprast kā ār pasaules modelēšanu cilvēka apziņā. Tā vietā, lai izgatavotu loku un bultu mamuta medībām un praksē konstatētu, ka šie ieroči ir par viegliem, agrīnais cilvēks pēc domu eksperimenta saprot to jau pirms medībām, un apgādājas ar nopietnāku ieroci, piemēram, šķēpu.

Īpatnēja un visai nozīmīga domāšanas attīstībā ir jau izziņātā saskare ar vēl neizziņāto. Šī saskare rada sava veida diskomfortu. Tieši šī iemesla dēļ, īsi savelkot, rodas un attīstās zinātne. Bet jau minētais diskomforts var novest arī pie reliģijas un dažādu veidu pseidozinātņu veidošanās.

Kas nosaka viena vai otra ceļa izvēli?

Diskomforta pamatā ir vienkāršais un dabiskais konstatējums, ka cilvēks nezina visu. Bet gribas (un nereti pavisam spiedīgi vajag) uzzināt vairāk, uzzināt "visu".

Piemēram, gribas uzzināt, kas notiks nākotnē. Vēl labāk - veidot nākotni indivīdam vai ciltij vēlamā virzienā. Šie procesi bijuši novērojami, sākot ar pašām agrīnajām cilvēces bērnu dienām. Kad pirmatnējie ļaudis bija mednieki, tad dabiski gribējās uzzināt, vai būs veiksmē medībās. Vēl labāk - jau iepriekš nodrošināt veiksmi kā dāvanu. Iestājoties zemkopības laikmetam, gribējās uzzināt, kāda būs raža. Vēl labāk - nodrošināt labu ražu. Kara sitācijās, kas pavadijušas "radības kroni" cauri visai tā vēsturei, svarīgi bija uzzināt gaidāmās kaujas iznākumu. Vēl labāk - nodrošināt savai pusei uzvaru.

*

Katrā no šīm un daudzās citās tamlīdzīgās situācijās mērķa sasniegšanai ir iedomājams viens no diviem ceļiem. Vienu varētu nosacīti saukt par "grūto", otru - par "vieglo". Pirmo iet cilvēku zināšanas un zinātne. Otrais realizējas kā reliģija, māņticība un pseidozinātne.

Patiesi, pirmkārt, var censties godīgi izziņāt dabas likumus, kas nosaka vai raksturo mūs interesējošo situāciju. Zinot šos likumus, ar tādu vai citādu varbūtību var prognozēt gaidāmos notikumus.

Šis ceļš patiesi reāli ticis lietots visā cilvēces attīstības gaitā, sākot ar vienkāršākajām empīriskām atziņām par dzīvnieku un augu uzvedību un beidzot ar mūsdienu zinātnes pēdējiem sasniegumiem. Visos laikos tas ir prasījis ieguldīt daudz darba. Gan novērojot dabu, gan - vispirms - apgūstot jau esošās zināšanas, tas ir, mācoties. Tādas bija jau seno grieķu domātāju sarunas ar mācekļiem (Platona "Akadēmija"), tādas ir mūsdienu universitātes lekcijas. Skolotājiem tipiska ir neapmierinātība, pat sašutums par tiem skolēniem, kuru sekmes nav apmierinošas. Bet ja vēsi padomāsim, tad mācīšanās objektīvi ir jāaatzīst par vienu no grūtākajiem uzdevumiem, kādus vispār dzīve piedāvā cilvēkam. Lai ar to tiktu galā, nepieciešams gribasspēks un liela iekšēja motivācija. Jo ārējā motivācija, vienkāršoti izsakoties, nāks tikai vēlāk, pēc mācībām, uzsākot darba dzīvi.

Talantīgiem cilvēkiem šis posms ir vieglāks; viņiem ir tā milzu priekšrocība, ka pati zināšanu apguve sagādā baudu.

Izziņas process, tā rezultāti kaut vai laikposmā no klasiskās Grieķijas hellēnistiskās kultūras līdz mūsdienām nav bijis līdzīgs taisnes nogrieznim, kas savieno divus punktus. Nav tas bijis arī ne nepārtraukts, ne taisns. Viena zinātniska teorija nomainījusi otru. Gan noliedzot priekštecī, gan vispārinot tās jēdzienus. Pirmo parādību var ilustrēt ar flogistona ("siltuma vielas") piemēru. Otrajā kā piemērs der Ņūtona mehānika, kas pārvērtās vēlāk par relativistiskās mehānikas speciālu gadījumu. Līdzīgi Eiklīda ģeometrija izrādījās par Lobačevska

ģeometrijas speciālu gadījumu (precīzāk, abos šajos piemēros ir runāts par robežgadījumu).

Vēlreiz secinām, ka zinātnes ceļš nav viegls un nebūt vienmēr nedod absolūti izsmelošas atbildes. Bet šis nepatīkamais apstāklis vienlaikus ir zinātnes turpmākās attīstības garants.

Un te nu izrādās, o t r k ā r t, ka lielākajai daļai cilvēku nav kārdinošs ne informācijas apgūšanas (mācīšanās), ne producēšanas (strādāšanas) process. Runājot bez svešvārdiem, tie ir sliņķi. Gan fiziskā, gan garīgā nozīmē. (Atzīsimies, kaut kādās saprātīgās devās šī "jaukā" īpašība piemīt mums visiem.)

Sliņķi laikam gan bija satopami jau pirmatnējā sabiedrībā. Treknu medījumu tiem vajadzēja, bet uzasināt bultas viņi bija par kūtriem. Arī mūsdienās, atrodas ne mazums cilvēku, piemēram, te, Latvijā, kas grib darbu, kurā ļoti maz jāstrādā, bet var saņemt relatīvi augstu algu. Jūs uzminējāt - tie ir ierēdņi, par kuru patronu varētu saukt Māri Gaili no LC. Iespējams arī cits piemērs, mazāk nesimpātisks: kāds jauneklis sapņo kļūt par izcilu sportistu. Tikai, lūdzu, bez nogurdinošas trenēšanās. Vai kāda jaunuve - par pazīstamu estrādes dziedātāju. Tikai, lūdzu, bez idiotiskajiem gadiem mūzikas skolā un konservatorijā. - Šādiem cilvēkiem ir nepieciešams tāda vai citāda veida "galdiņ, klājies". Vajadzīgs rezultāts bez tā iegūšanas procesa.

*

Kas tad atliek? Vienīgi - lūgt dievu. Vienā vai otrā noformējumā tāda "avārijas izeja" pastāvējusi visā cilvēces vēsturē.

Baznīca grib jautājumu nostādīt tā, ka vienmēr ir bijis dievs, bet cilvēki kaut kad ir "attapušies" un sākuši to pielūgt. Patiesība gan, šķiet, ir bijusi pilnīgi otrāda. Kad radās vajadzība pēc nepelnītas, nemotivētas veiksmes, tad izdomāja tādas veiksmes "aparātu" - dievu.

Šo pēdējo viedokli netieši atbalsta ironisku rūpju pilnā latviešu tautas dziesma

Kur, Dieviņi, Tu paliksi,
Kad mēs visi nomirsim;
Ne Tev tēva, ne māmiņas,
Ne Tev savu bāleliņu.

Jau pirmatnējā sabiedrībā starp sliņķiem kāds izrādījās viltīgāks par pārējiem. Viņš pārliecināja savus cilts biedrus, ka pārvalda sakarus ar kādu pārdabisku būtni (vai vairākām). Šos sakarus viņš piedāvāja arī katram citam, bet - par attiecīgu atlīdzību. Tādus attapīgus individuus sauc īpašā vārdā, piemēram, par šamaņiem, par mācītājiem. Viņu ietekme uz sabiedrības dzīvi nereti bija visai nozīmīga, pat lielāka nekā cilts vecākajam, ja runājam par senākajiem laikiem.

Ar to es ļoti vienkāršotā veidā cenšos raksturot reliģijas rašanās mehānismu. Paturēsim prātā arī, ka, reiz radusies, reliģija atražo sevi jau ar citu sabiedrisku mehānismu palīdzību. Piemēram, ar ģimeni, kas bērnu ievirza baznīcas ceļos it kā nemanāmi, kā vienīgajā alternatīvā.

Šis mehānisms ir spēcīgs, bet nav visspēcīgāks. Abi mani vecāki dzimuši reliģiozās ģimenēs, bet nebija reliģiozi. Kad pienācīgā vecumā sāku viņiem prašāt, kā tad ir, vai dievs eksistē vai ne, viņi atbildēja - kad izaugsi liels, tad pats izspriedīsi. Ko arī esmu darījis.

*

Baznīcas institūcijas jeb reliģiozās organizācijas, dabiski, kontaktējās un pietiekami bieži konfliktēja ar politisko varu. Izņēmums nav mūsdienas un mūsu valsts.

Pretēji konstitūcijai, kas nosaka, ka baznīca ir šķirta no valsts, Latvijas valdība noslēdz t.s. konkordāta līgumu ar Romas Katoļu baznīcu, dodot tai ne ar ko nepamatotas privilēģijas. Ja par pamatojumu neuzskata, piemēram, to, ka katoļu baznīca Aglonā no savām telpām izdzina uz ielas internātskolu, lai ierīkotu katoļu skolu savas konfesijas

propagandēšanai. Pie tam "Svētais krēsls" nekautrējās lietot pat tādas prastus paņēmienus kā viltojumus Zemesgrāmatā (!). Kādi gan var būt iebildumi, ja likumpārkāpumus ar savu parakstu akceptēja Māris Gailis (Latvijas Ceļš), kas tolaik atradās valdības priekšgalā. Internātskola ar saviem 200 skolēniem bija spiesta iemitināties skolas darbam nepiemērotās telpās. Pagāja laiks, un mācītāju partijas biedrs, kas ieņēma izglītības ministra posteni, noņemot jebkādu finansējumu, pieprasīja, lai internātskola tiek galīgi izlikta uz ielas. Cerams, ka dievam (bez kura ziņas nevienam pat matiņš nenokrīt no galvas), par to bija liels prieks.

Aglonas baznīcas svētki ik gadus valstij izmaksā gandrīz simts tūkstošus latu.

Tālāk - pāvesta viesošanās Latvijā XX gs. deviņdesmitajos gados izmaksāja Latvijai ap miljonu latu. Tos vairs nevarēja izlietot mazbērnu pabalstiem, kuriem naudas ļoti trūka. Kad nu mums ir demogrāfiska krīze, pāvests par to īpaši neuztraucas un palīdzību nepiedāvā vis. Tai pašā laikā miniatūrvalstiņa Vatikāns, kurā atrodas katoļu pasaules centrs, tiek uzskatīta par vienu no bagātākajām valstīm Eiropā. Bet kāpēc tērēt savu naudu, ja tāda pakalpīga Latvija ir ar mieru no valsts līdzekļiem apmaksāt baznīcas propagandu?

Atļaujos kungiem atgādināt, ka nodokļus maksājošs Latvijas pilsonis esmu arī es, kam baznīckungu gājieni ir (neteikšu - kur; lasītājs to jau būs sapratis). Un es tāds, protams, neesmu vienīgais.

*

Jautājums par reliģiju un baznīcu ir pārāk nopietns, lai viens cilvēks dažās rindiņās to izsmeltu. Tomēr gribētos vismaz nodalīt manu attieksmi pret ticību dievam no manas attieksmes pret baznīcu.

Kaut arī pats dievam neticu, neviens cilvēks neko nezaudē manās acīs tādēļ, ka viņš ir īsteni reliģiozs. Izteikšu hipotēzi, ka tādu cilvēku nav nemaz tik daudz. Vairāk ir tādu "svētdienas ticīgo", kuri tikai uzskata, ka saskaņā ar tradīciju reizi pa reizei jāaiziet uz baznīcu. Un te nu esam atkal nonākuši pie baznīcas.

Laika gaitā dažnedažādās reliģijas un attiecīgi baznīcas, mečetas, katedrāles utt. ir apvijušas ar saviem taustekļiem visu pasauli kā zirnekļa tīkls. Savā starpā tās brīžiem karo, brīžiem mēģina spēkus apvienot. To ilustrē pēdējā laikā novērojamais t.s. ekumēnisms - kristīgo reliģiju (luterticības, katolicisma, pareizticības) sadarbības mēģinājumi. Ne jau aiz labas dzīves minētās konkurējošās "firmas" meklē kopēju valodu. Pasaulē arvien mazāk kļūst (oficiāli) reliģiozu cilvēku. Ar jebkādiem līdzekļiem situāciju saglābt - tas ir ekumēnisma mērķis.

*

Ar ko baznīca iegājusi vēsturē?

Tieši baznīca pirms ne tik daudziem gadsimtiem organizēja inkvizīciju un realizēja r a g a n u m e d ī b a s, kas paņēma simtiem tūkstošu dzīvības.

Pietika apsūdzēt, piemēram, savu kaimiņu (kurš man nepatīk), un tas nonāca uz sārta. Tas ir sadzīviskais variants. Uz sārta nonāca arī zinātnieki, kas bija kā dadzis baznīcas acīs. Tas jau ir politiskais variants. Mārim Čaklajam pieder satriecošs dzejolis - veltījums Džordano Bruno, kuru svētā inkvizīcija 1600. gadā sadedzināja Romā, Puķu laukumā. Imants Kalniņš šo tekstu izteicis skaņās. Dziesmu (kas nav hits) var dzirdēt Imantdienās. Ir kompaktdisks.

Divdesmitajā gadsimtā daudzas baznīcas funkcijas pārņēma komunisti. Padomju okupanti savu režīmu realizēja Baltijas valstīs piecdesmit gadus ilgi. Atdzīvojās vecās labās baznīcas tradīcijas, bet šoreiz baznīcas vietā jādomā par padomju varu. Vajadzēja tikai savu sūdzību iesniegt čekā (drošības orgānos). Pat anonīmai sūdzībai sekoja apcietinājumi vai izsūtīšana. Arī zinātnieku vajāšanas stafete no baznīcas pārgāja uz VDK (Valsts drošības komiteju).

Blakus minot, zinātnieki palaiķiem bijusi kā dadzis valdošo aprindu acīs, īpaši tad, ja valdītāji nav no gudrākajiem. Vai gan velti Latvijā ir

priekšpēdējais zemākais zinātnes finansēšanas līmenis Eiropā? (Vēl zemāks tas ir tikai Albānijā.)

Kas ir gudrs valdnieks? Ne jau tas, kurš beidzis visas fakultātes - tāda situācija ir nereāla. Bet gan tas, kurš prot atrast par sevi gudrākus padomdevējus vajadzīgajās nozarēs. Taču mūsu "kungi" organiski nevar paciest sev blakus cilvēku, kas ir gudrāks par viņiem pašiem. Tā Latvijā par zinātnes ministriem Tautas partijas valdībā kļuva gan bērnodārza audzinātāja, gan par nesekmību atskaitīts students. Viņu gudrības garants bija paklausība Šķēles Tautas partijai.

*

Katoļi ir, ja tā varētu teikt, dedzīgāki ticīgie par pārējiem kristīgo reliģiju pārstāvjiem. Tas attiecas arī uz ziedojumiem baznīcai. Tāpēc katoļu baznīca ir pati bagātākā. Par to jāpateicas obligātai "tradīcijai", ka katoļu garīdznieks nedrīkst nodibināt ģimeni. Līdz ar to mūžā "iekrātais" nepaliek bērniem, bet viss nonāk mātes-baznīcas klēpī.

Katoļu baznīcas priekšniekus neuztrauc šādas medaļas otra puse - pedofīlija, kas katoļu garīdzniecības aprindās pieņēmusi satraucošus apmērus. Pedofīlijā pieķertie katoļu garīdznieki netiek diskvalificēti, bet vienkārši nosūtīti uz citu draudzi, kur darbojas tālāk. Komunisti arī te gāja baznīcas pēdās. Galīgi kompromitējušies nemākulīgi priekšnieki komunisti tika nevis atlaisti, bet nosūtīti uz citu vietu, varbūt pat labāk apmaksātā amatā.

*

Vai tiešām reliģijai un baznīcai sabiedrības dzīvē bijusi tikai negatīva loma? Vai tad uz sabiedrību jāraugās kā uz pašnāvnieci, kad tā izveidoja to vai citu konfesiju? Tas būtu dīvaini, kaut gan tamlīdzīgi paradoksi ir novērojami. Un ne tikai starp cilvēkiem. Joprojām nav saprotams, kas liek laiku pa laikam vaļiem izmesties krastā, tā nolemjot sevi drošai nāvei. Iespējams, ka tā ir okeāna ūdeņu saindēšana ar dažādiem civilizācijas produktiem. Runājot par cilvēkiem: ko domāt par Mūna sektas piekritējiem, kas pakļauj sevi kolektīvai pašnāvībai?

*

Latviešu tautas un tās kultūras vēsturē nozīmīgs fakts bija Mārtiņa Lutera XVI gs. izdarītā katoļu baznīcas reforma. Jaunā reliģija, luterticība, pietuvināja baznīcēniem kanceļi, kurā atrodas mācītājs. Gan ar to, ka sprediķi teica dzimtajā valodā (nevis latīniski, kā katoļu baznīcā), gan ar to, ka korāļus dziedāja pati draudze (nevis tikai īpašais baznīcas koris, kā katoļu baznīcā). Tas nozīmēja prasību, lai baznīcēni prastu dziesmu grāmatā izlasīt korāļu tekstus. Tātad viņi nedrīkstēja būt analfabēti.

Dīvainā kārtā pāreja uz protestantismu lielākas izmaiņas dažkārt izsauca nevis luterānisma dzimtenē Vācijā, bet citās zemēs. Varbūt pats spilgtākais ir tieši Latvijas piemērs (pareizāk būtu sacīt - latviešu tautas piemērs, jo Latvijas valsts vēl neeksistēja).

Latvija (atskaitot katoļu rokās palikušo Latgali un daļu Rietumkurzemes) luterānismu ņēma visai nopietni. Tika uzceltas visiem bērniem obligātas pagastskolas. Kas gribēja un varēja, apmeklēja progimnāziju, pēc tam - ģimnāziju. Tādu gadījumu jau bija daudz mazāk. Vēl mazāk bija to, kas varēja savus dēlus sūtīt uz Tartu universitāti. Meitām šī problēma atkrita, jo cariskajā Krievijā sievietēm studijas vispār nebija atļautas. Kā tas arī būtu, pēc dažiem gadsimtiem - XIX gs. vidū - izrādījās, ka Vidzemē bija mazākais lasītnepratēju skaits visā Eiropā (tie bija tikai daži procenti, kurus nosaka garīgi nepilnvērtīgo skaits starp jaundzimušajiem).

Valkā uzcēla Skolotāju institūtu, jo vajadzēja pagastskolas un draudzes skolas nodrošināt ar skolotājiem. Katram skolotājam bija jāprot spēlēt kādu instrumentu, lai varētu to izmantot dziedāšanas stundās. Veidojās un kļuva masveidīga koru kustība. XIX gs. beigās notika pirmie dziesmu svētki. Tas viss veidoja latviešu tautas pirmo Atmodu, kaut arī šāds rezultāts nemaz nebija ietilpis luterāņu Baznīcas plānos.

*

Ļoti svarīga, protams, ir tā augsne, kurā krita protestantisma sēkla. Latviešiem kopš tālas senatnes raksturīga bijusi ornamentika. Cimdos, dvieļos, tautas tērpos. Ģeometriskas idejas realizējās gan adot, gan aužot. No citu tautu pārstāvjiem ir dzirdēts ar sašutumu robežojošs izbrīns - kā gan var strādāt ar abām rokām un ar abām kājām reizē! Man tas atkal nāk prātā, kad parādās kārtējā izcilā latviešu ērgelniece. Bez senlatviešu audējām, iespējams, nebūtu arī ērgelnieces Ivetas Apkalnes, kas ieguvusi pirmās vietas jau neskaitāmos pasaules ērgelnieku konkursos. Kura tauta vēl to var uzrādīt? (Patiesībā Latvijā to arī neuzrāda, bet gandrīz vai slēpj. Avīzes pilnas ar sarunām par hokeja halles projektiem. Jo tikai tiktāl sniedzas varasvīru intelekts.)

Otrs, varbūt vissvarīgākais, apstākļi ir latviešu milzīgais tautas dziesmu krājums. Domāju gan dziedamās, gan skaitāmās tautas dziesmas. Sākotnēji, šķiet, tāds dalījums nemaz nepastāvēja. Atcerēsimies tautas dziesmu (gan tekstu, gan melodiju) klasiskās formas - četrindi un melodijas periodu. Te vēlreiz izpaužas tā pati formas izjūta, kas novērojama ornamentikā. Vienlaicīgi varam konstatēt naturālā skaitļa "četri" fundamentālo lomu formas izveidē. Tā, protams, nav skaitļa 4 vienīgā loma domāšanas un apkārtnes izziņāšanas procesos. Lai nosaucam kaut vai četras debespuses. Var pat sacīt - atkal ūdens uz pitagoriešu dzirnavām.

*

Rādās, ka nobriedusi intriga. Patiesi, jājautā - kas tad ļāva (vai lika?) tieši mūsu tautai iegūt neparasti spēcīgo formas izjūtu? Mēģinot atbildēt uz šo laikam ne vienkāršo jautājumu, jāatceras daži senākas vēstures fakti. Atvainojos, ka tas notiks tik virspusīgi.

Senās Eiropas ciltīm ir bijis dažāds raksturs un dažādi likteņi. Piemēram, ar savu kareivīgumu pazīstami ķelti, kas mūsu ēras sākumā bijuši sastopami plašā apgabalā no Anglijas līdz Balkāniem. Daudz karojuši, bet nav daudz iekarojuši, palikuši bez savas valsts un izšķīduši savu pretinieku masā.

Gandrīz pretējs ir seno baltu liktenis. Jautājums par baltu pirmdzimteni nav skaidrs. No vietvārdiem (galvenokārt no hidronīmiem - ūdeņu vārdiem) var secināt, ka ap mūsu ēras trešo gadsimtu balti atradušies jau minētajā Balkānu rajonā. Dzīve nav bijusi mierīga, par ko jāpateicas pirmām kārtām kareivīgajiem ķeltiem. Bez tam no austrumiem spiedušās virsū allaž agresīvās slāvu ciltis. Balti šajā situācijā nav aizrāvušies ar karošanu, bet lēnām atkāpušies uz ziemeļiem. Viņu ceļam cauri tagadējās Čehijas un Polijas teritorijai zinātnieki izseko pēc jau piesauktajām salīdzināmās valodniecības "bākām" - hidronīmiem.

Kaut kad ap trešo gadsimtu mūsu senči nonāk līdz tagadējās Baltijas teritorijai un šeit sastopas ar somugru ciltīm - tagadējo somu un igauņu priekštečiem. Raksturīgi, ka nesākas vis savstarpēja iznīcināšana, bet gan asimilācija vai nu uz vienu, vai otru pusi. Par to liecina šodienas valodu vārdu krājums. Kad Baltijā ielauzās okupanti - vācu bruņinieki, kas uz asiņaina zobena smailes atnesa mums kristīgo ticību, un vācu kolonisti, kas atņēma latviešiem viņu zemi, tad robeža starp baltu un somugru ciltīm gāja apmēram pa Daugavu. Patiesi - likteņupe! Baltu attieksme pret iekarotājiem, viņu ticību un tās sludinātājiem, mācītājiem, dabiski, bija naidīga. Tikai viens piemērs:

Melnmēteli, melnmēteli,
Ko tu man elli soli;
Ne tev bija pierē ragu,
Ne tev astes pakalā.

Balti apmetās arī tagadējās Baltkrievijas teritorijā un pēc pārkrievošanas kļuva par baltkrieviem. Austrumos baltu apmetnes sniedzās līdz Maskavai un vēl aiz tās. Arī te rezultāts bija pārkrievošana. Senprūši bija tā baltu cilts, kas nonāca vistālāk rietumos. Tie ir

pieminēti manā kursā DM 2 sakarā ar grafu teorijas vēsturi.

Turpmākajos gadsimtos baltu-somugru robeža pavirzījās vēl nedaudz uz ziemeļiem. Jaunajos laikos to iezīmēja Ziemeļlatvijā dzīvojošie lībieši, pret kuriem latvieši izturējušies ne tajā labākajā veidā, asimilējot tos. Lībiešu piemiņu glabā daudzi toponīmi jeb vietvārdi Latvijā. Nosaukumi „Ropaži”, „Limbaži”, „Pabaži”, „Allaži” u.tml. ir piemiņa no lībiešiem. Tāpat t.s. ventiņu izloksne. Gaujas nosaukums izveidojies no lībiešu „Koiva”, kas nozīmē „ašā”.

*

Par spīti saviem tālajiem klejojumiem, balti katrā jaunajā vietā nedeīvās vis uz mežu, lai noskaidrotu iespējamus medību laukus, bet gan lai līstu līdumus un nodarbotos ar laukkopību. Īsi sakot, balti bija zemkopju cilts. Vēl var atzīmēt, ka tiem nepiemita, teiksim, slāviem visā vēstures gaitā raksturīgā tieksme pēc kaimiņu teritorijām.

Dzīve parādīja, ka baltu saimniekošanas veidam piemērotākais ģimenes tips ir matriarhāts. Cilts priekšgalā atradās ciltsmāte, nevis virsaitis. Viens no svarīgākajiem darbiem – govju slaukšana – atradās sievietu rokās. Arī malšana, lai graudus pārvērstu par miltiem. Tas pats attiecās uz apģērbu darināšanu.

Tieši šis nodarbības raksturojas ar nedaudzu standartveida kustību atkārtotību. Pats darbs uzspiež ritma sajūtas izstrādāšanos. Tai pašā laikā cilvēks neapzināti bēg no pilnīgas vienveidības. Tādēļ vienmuļo malšanas darba ritmu padara interesantāku, aizpildot to ar dziesmu, kurai ir sava melodija. Tādēļ segās ieaug dažādu krāsu joslas. Tādēļ cimdos ieadās visdažādākie raksti. Pie tam darba procesa periodiskums dabiski izsauca melodijas "kvadrātisko" simetriju, kā arī tekstilmākslas ģeometriski ornamentālo raksturu.

Domājot par zemkopības alternatīvu, jautāsim – vai medībās ir kaut kādi analogiski apstākļi un situācijas? To laikam neteiks neviens. Noteiktā muzikālā ritmā neskrien ne mežacūka, ne tās mednieks. Zirdziņa stingri vienmērīga kustība un ideāli taisna vāga ir katrā arāja ideāls, kas dzīvē tomēr paliek nesasniegts... Par to visu domājot, kļūst ticams, ka vairums tautasdziesmu ir sievietu sacerētas. To apliecina arī dažādas citas pazīmes.

*

Gan tuvos, gan tālākos mūsu kaimiņos folkloras centrālā tēma mēdz būt cīņas un cīnītāji. Kara dziesmas dominē skandināvu, senvācu un daudzu citu tautu daiļradē. Latviešu folklorā turpretim tās ar uguni jāmeklē.

Šis īpatnības atspoguļojas arī seno tautu "dievsaimniecībā". Vairumā gadījumu atrodam kara dievus plašā izvēlē. Turpretim latviešiem ir bijis viens pats Pērkons, ja to vispār riskējam nosaukt par kara dievu.

Varētu meklēt iemeslus tādai relatīvai miermīlībai. Iespējams, ka te darbojusies zemkopība, kas sabiedrībai var piešķirt papildu stabilitāti. Nepieciešamība apstrādāt zemi nozīmē nepieciešamību sistemātiski un smagi strādāt visu gadu. Kā tas izpaužas jaunākos laikos, kristiānismu pieņemot? Pēc reformācijas luterānisms izplatījies tieši Ziemeļeiropā arī tāpēc, ka tas novēl ticīgajiem čakli strādāt, jo tas būs "dievam patīkami". Katolicisms izplatījies galvenokārt dienvidu zemēs, kur pārtikas sagāde nav problēma. Tāpēc tur baznīca neprasa čaklu darbu, bet prasa tikai, lai būtu samaksātas baznīcas nodevas un lai katrs ticīgais nopērk sev grēku atlaišanas zīmi – indulgenci.

Ja nav kara dievu pulka, tad toties senajiem latviešiem ir savs izvērsts "Olimps", ko veido dažādās m ā t e s. Tas ir pilnā sakaņā ar pastāvošo matriarhālo sabiedrības iekārtu. Meža māte, Jūras māte un vēl citas. Neteiksim, ka seno latviešu attiecības ar dievībām-mātēm vienmēr bijušas idilliskas. Cik un kādas emocijas te bija satopamas, rāda kaut vai viens piemērs, tiesa gan, neakadēmisks pēc savas izteiksmes:

Kad es braucu jūriņā,
- jūriņ, mana māmuliņe.
Kad es braucu maliņā,
- pūt, jūriņa, pakaļā.

Jau pirms mūsu ēras sākuma dienviņu zemēs izveidojās un pēc tam izplatījās arī ziemeļos cita sabiedriskā kārtība - patriarhāts. Ir viens vadonis, karavīrs. Tas arī nosaka sabiedrības agresīvo raksturu, iekarojumu karus. Jo vīrietim tīri ģenētiski ir jābūt agresīvākam, kamēr sievietei ir konservatīvāka, būdama pavarda kopēja, kas rūpējas par bērnu audzināšanu. Iznāk, ka vīrietim akurāts darbs - desmitā lieta. Bet sievietei ir adītāja, audēja; senie latvieši teica - "rakstītāja".

*

Atgriezoties pie reliģijas un baznīcas tēmas, atrodam vēl daudz neskaidru jautājumu.

Kāds ir dievticības psiholoģiskais izskaidrojums? No kādiem sabiedrības locekļiem komplektējas baznīcu draudzes?

Šķiet, tie ir cilvēki, kas sevī nav atraduši stingru atbalsta punktu. Cilvēki, kurus nomoka vientulība un kuri baznīcā meklē sabiedrību. Cilvēki, kuri nejūtas spējīgi vienatnē sevi aizsargāt.

Tādā kārtā cilvēku sabiedrība ir tikpat dabiska parādība kā dzīvnieku bars. Tas jūtas spēcīgāks (un patiesi ir spēcīgāks, ja tikai vienots) par vienu atsevišķu īpatni.

Iepriekšētais izklausās tik pārliciecināms, ka varētu rasties apvērsta jautājums: kas gan ir tie cilvēki, kuri tomēr spēj iztikt bez sargājošas čaulas, ko var dot tāda relatīvi neliela cilvēku grupa kā kādas reliģiozas draudzes locekļi.

Izsmelošu atbildi neprotu dot.

Varbūt tie ir cilvēki ar patstāvīgi izstrādātu pasaules uzskatu? (Atklāts paliek jautājums par šī uzskata pamatojumu.) Varbūt tie ir t.s. intravertā tipa cilvēki? Zināmā nozīmē uz iekšu vērsti, pašpietiekami? Taču te netrūkst arī pretpiemēru. Pazīnu pasniedzēju, kuru gan būtu neadekvāti saukt par intravertu, sevī noslēgušos. Lekcijās, piemēram, viņš ļoti brīvi kontaktējās ar studentiem. Tikai ne par personiskiem aspektiem, bet par lekcijas tēmu. Tai pašā laikā viņš bija aizkustinošā mērā neinformēts par kolēģu privāto dzīvi, nezināja jaunākās tenkas. Un papildus visam tam šis pasniedzējs bija bezdievis jeb ateists.

*

Jautājumā par laicīgās un garīgās pasaules attiecībām liela loma ir garīgajai mūzikai. Pirms sākam par to runāt, gribētos kaut vispārīgos vilcienos saprast vispār mūzikas nozīmi cilvēces un cilvēka dzīvē. Tas nozīmē - vismaz pamatos orientēties jautājumā, ar ko un kā mūzika var atstāt iespaidu uz cilvēka psihi. Tā ceram kaut vai daļēji noskaidrot, ar ko īsti garīgā mūzika atšķiras no laicīgās. Ja vispār atšķiras...

Mūzika ir māksla, kas tiek radīta un uztverta laikā. Tāpat kā, piemēram, dejas. Un atšķirīgi, piemēram, no tēlotājas mākslas. Pazīstams aforisms vēsta: "Arhitektūra ir sastingusi mūzika." Tas skan jauki, un ar zināmu piepūli šo tēzi var daļēji attaisnot. Bet abām šīm mākslām būtiskais uztveres veids tomēr ir atšķirīgs. Arhitektūrā tā ir telpa, bet mūzikā - laiks. Aplūkojot celtni, mēs ļaujām skatam slīdēt no vienas detaļas uz otru un tā veidojam savā uztverē koptēlu. Tā būtu laika loma arhitektūras uztverē. To pašu ēku aplūkojot citā reizē, skatiens slīd pa celtnes detaļām varbūt atšķirīgā secībā. Tātad laika loma šajā procesā nav pašam objektam, bet gan blakus apstākļiem piemītoša, līdz ar to vairāk nejauša nekā būtiska. Savukārt, skaņdarbā vairāk vai mazāk skaidri uztveram tā uzbūvi - to, ko mūzikas teorijā aplūko tā saucamā mācība par formu. Tas jau atgādina arhitektūru. Bet izrādās, ka dažādi mūzikas teorētiķi nereti nav vienprātīgi par vienu un tā paša skaņdarba formu. Bez tam milzīgs vairākums klausītāju neorientējas formas mācībā

un tomēr klausās mūziku, ja tā varētu teikt, stihiski, pie kam tas viņiem lieliski izdodas. Tātad "telpiskais" aspekts mūzikā nav ne obligāts, ne būtisks. Taču, par cik tas izpaužas uztveres "laika asī", pilnīgi ignorēt to būtu nepieļaujami. Šajā sarunā - pārpratumu novēršanai - skaņas augstumu neuztversim kā kaut ko telpisku (vertikālu dimensiju), kaut arī, raugoties uz nošu rakstu, tāds kārdinājums var rasties.

*

Manuprāt, mūzika ieinteresē vai vel dzē, vai garlaiko un kaitina klausītāju. Kā? Mana atbilde - rotaļājoties ar viņa paredzēšanas spēju. Tas arī ir mūzikas emocionālās iedarbības galvenais mērķis. Tā sasniegšanai tiek laisti darbā mūzikas dažādie aspekti - ritmiskais, melodiskais, tembrālais u.c.

Pamēģiniet klausīties japāņu tradicionālo mūziku. Īsā laikā jums šī nodarbe apņiks. Kāpēc? Tādēļ, ka jūs nepazīstat šīs mūzikas valodu - tās "vārdu" krājumu, uzbūves elementus un likumības. Tāpat kā klausoties japāņu valodu vārda parastajā nozīmē. Kurpretim klausoties runu latviešu valodā, jūs to saprotat. Bet varbūt gan nezinājāt runas saturu; tagad jums ir interesanti to uzzināt. Tāpat klausoties klasiskās mūzikas skaņdarbu, jūsos sadzīvo divas izjūtas - "valodas" un "vārdu" saprašana, bet pašas konkrētās melodijas tikai tagad "uzzināšana" (ja to iepriekš nebijāt pazinis).

Kā tas viss saistās ar paredzēšanas spēju?

- (o) Ja klausāties jau zināmu melodiju, jūs droši prognozējat nākošo skaņu ("es jau to prastu nodziedāt"). Šo situāciju varētu raksturot, sakot, ka pēc tādas noklausīšanās neesat ieguvis nekādu jaunu informāciju (te autors apzināti pārspilē - informācija ir bijusi, bet kāda?).
- (oo) Ja melodija bijusi jums pazīstama, bet ir daļēji aizmirsta, tad notiek tās atmiņu precizēšana. Jūsu uzminēšanas spēja ir kaut kur vidū starp maksimālo (simtprocentīgu) un minimālo (nulli).
- (ooo) Visinteresantākais ir trešais gadījums: skaņdarba valoda jums pazīstama (t.i. pie šāda stila jau esat pieradis), bet pati kompozīcija dzirdama pirmo reizi. Prognozēšana te iespējama, taču tā attaisnojas samērā reti; tas uztur zināmu informatīvu spriegumu, citādi sauktu par interesi.

*

Pašu jēdzienu par prognozēšanu var saprast dažādi. Var to, piemēram, attiecināt tikai uz nākošo skaņu. Parasti gan esam pretenciozāki - prognozējam melodijas nākošo motīvu vai frāzi, kas veidojas no vairākām secīgām skaņām.

Kā tādu spēju pamatot?

Minu piemēru - tikai vienu, pašu vienkāršāko gadījumu. Veidojot mūzikas audumu, bieži tiek lietotas t.s. sekvences. Tas nozīmē melodijas frāzes atkārtojumu nedaudz augstāk vai zemāk. Ļoti bieži sastopama sekvenca tajā pašā augstumā, t.i., vienkārši burtisks atkārtojums. Dzirdot motīva sākumu citā augstumā, jūs samērā droši prognozējat nākošo skaņu, atceroties, kāds prototipā bija motīva turpinājums.

Klasika (un folklorā) pazīst vēl daudz citu tehnisku paņēmieni, kas raksturīgi konkrētā stila mūzikai. Bez kādas teoretizēšanas tīri intuitīvi katrs parasts klausītājs zemapziņā apgūst šos paņēmienus; tie viņam ir pie rokas, pat par to speciāli nedomājot.

Vairākreiz klausoties nezināmu skaņdarbu zināmā valodā, pamazām nonākam situācijā (oo). Ja klausīšanos atkārtotam vēl un vēl, sasniegsim situāciju (o).

Atskatoties uz iepriekšējām rindkopām, atcerēsimsies, ka mūzikas uztveres procesa "sāls" ir iespējamā prognozēšanas pakāpe.

Mainoties mūzikas stiliem, mainās arī to tehnisko paņēmieni krājums, kurus lieto komponisti. Ja t.s. Vīnes klasikā (Haidns, Mocarts, XVIII gs.) disonanses atrisinājums konsonansē tika uzskatīts par praktiski obligātu

prasību, tad jau gadsimtu vēlāk romantiskajā mūzikā apiešanās ar disonansēm bija kļuvusi daudz brīvāka. Klasiskā skaņdarbā izcilu "stabilitātes centra" vietu ieņem tonika jeb tonkārtas pirmā pakāpe. Ar to bieži skaņdarba posms sākas un beidzas, tā ir dzirdama visvairāk arī posma iekšējās skaņās. Pēc klasikas perioda te daudz kas mainās.

XIX gadsimta vidū Rihards Vāgners savas operas "Tristans un Izolde" ievadā ne reizi neatļauj atskanēt skaņkārtas tonikas akordam, tonālajam centram. To varētu salīdzināt ar nepārtrauktu maldīšanos mežā, līdz mājām tā arī nenonākot. Kaut gan mēs visu laiku nojaušam virzienu, kurā mājas atrodas. Galēja šīs idejas realizācija noved pie t.s. atonalisma, kad tonkārtas pakāpe obligāti un pilnīgi zaudē savu lomību. Haidns to laikam sauktu par muzikālu bezjēdzību.

Ko mums - no prognozēšanas viedokļa - nozīmē šī stilu pārvērtību virkne?

Jauns stils raksturojas ar jauniem kompozīcijas tehnikas elementiem, ar daļēji atšķirīgu mūzikas valodu. Lai šo mūziku pilnībā uztvertu, vajag apgūt - kaut vai intuitīvā līmenī - jauno valodu. Kā rāda vēsture, tas vienmēr ir iespējams un vienlaicīgi tas vienmēr ir grūti, tas prasa laiku.

Par to liecina daudz spilgtu faktu no mūzikas vēstures. Šobrīd pasaulē vispopulārākā opera, proti, Bizē "Karmena", tās pirmizrādē tika izsvilpta. Cits piemērs - Prokofjevs beidza Pēterpils konservatoriju vienlaicīgi kā pianists un kā komponists, atskaņojot savu Pirmo klavierkoncertu. Šis tagad par klasisku uzskatītais darbs valsts eksāmenā izraisīja atklātu un asu nepatiku no Pēterpils konservatorijas profesora Jāzepa Vītola puses. Savukārt pašu Vitolu Prokofjevs un citi jaunieši dēvēja par retrogrādu. Tiesa, vēlāk Prokofjevs savā autobiogrāfijā nožēlo, ka konservatorijā "bastojis" Vītola lekcijas.

*

Nevar neatzīmēt vienu no universāliem paņēmieniem, kas mūzikā tiek lietots, lai realizētu nupat pārrunāto atpazīšanu.

Tie ir visdažādāko veidu atkārtojumi, ko var uzskatīt par mūzikas formveides pašu iedarbīgāko līdzekli. Runājot par nelieliem fragmentiem, var atcerēties iepriekšminēto sekvenču jēdzienu. Jau garāku fragmentu burtiski vai aptuveni atkārtojumi sastopami t.s. trīsdaļīgajā formā, arī rondo formā. Vēl garākus atkārtojumus atrodam t.s. sonātas formā. Ja runājam par polifonām formām, tad fūgas uzbūvē tiek daudzreiz atkārtota fūgas tēma.

Visas minētajos gadījumos atkārtojums ir līdzeklis, kas ļauj klausītājam orientēties skaņdarba uzbūvē. Divdesmitajā gadsimtā parādījusies dodekafoniskā mūzika noliedz iepriekšminētās klasiskās formas. Taču atkārtojuma princips valda arī šeit. Varētu pat teikt - galējā izpausmē. Jo skaņu secībai konkrētajā sacerējumā visu laiku jāveidojas pēc noteikta, šim skaņdarbam obligāta likuma, ko nosaka visu divpadsmit skaņu kaut kāda fiksēta secība, tā sauktā sērija.

*

Pagarais iespraudums par mūzikas uztveri, domāju, sevi attaisno. Tas PILNĪGI VIENĀDI attiecas tiklab uz laicīgo kā garīgo mūziku. Tādējādi redzam, ka būtiskajā mūzikā ir patnība sav nav nekādas principiālas starpības starp laicīgo un garīgo mūziku.

Un ja Brukners savu Devīto simfoniju veltī nevis kādam kūrfirstam, kā to daudzos gadījumos ir darījis, piemēram, Bēthovens, bet gan "mīļajam Dieviņam", tad būtībā tas mūzikā nav guvis nekādu izpausmi. Tā vienkārši ir lieliska mūzika, un viss. Ja Bahs gandrīz visu savu vokālo mūziku ir rakstījis, izmantojot baznīcas tekstus, tad patiesībā šī mūzika tomēr veldzē eksistējoša cilvēka, nevis neeksistējoša dieva dvēseli.

Līdzīgus apsvērumus varētu izteikt par sakrālo arhitektūru un vispār par sakrālo mākslu. Ne dieva, bet cilvēku varenību izteic gan gleznas,

gan celtnes.

Atļaušos to ilustrēt ar bieži atkārtotu, tātad tipisku epizodi manā pieredzē. Es domāju tos brīžus, kad Doma b a z n ĩ c ā klausos Baha r e l i ģ i o z o mūziku. Un mani ne vismazākā mērā netraucē tas, ka esmu pilnībā n e r e l i ģ i o z s. Augstākā virsotne bija nesen Jāņa baznīcā, kad Baha "Jāņa pasiju" atskaņoja "Kremerata Baltika" un koris "Kamēr" izcilā vācu mūziķa Petera Šreiera vadībā.

Lasītājs var apvainot mani primitīvismā, var atgādināt savulaik presē atrodamo informāciju par to, ka Johana Štrausa valšu klausīšanās esot pacēlusi govju izslaukumu, un tomēr pateikšu savu pieredzi. Pirms "Jāņa pasijas" man garastāvoklis bija tāds, ko varētu raksturot ar vārdu depresija, un neapskaužama fiziskā pašsajūta. Pēc koncerta izjutu fantastisku uzlabojumu abās nozīmēs. (Diemžēl šāds efekts turpinājās tikai dažas dienas...)

Amizantu laicīgās un baznīcas mūzikas sakaru dod piemērs ar korāļiem. Minezengeri jeb mīlestības dziesminieki (kopš XII gs.) ieviesa mīlotās sievietes apdziedāšanu gan romantiskā, gan reālistiskā manierē. Kad ļoti talantīgais cilvēks Lutera XVI gs. veica baznīcas reformu humānisma virzienā, viņš neapmulsdams ņēma minezengeru melodijas un pievienoja tām jaunus, reliģioza satura vārdus. Tā Lutera ieguva korāļus, kas dzīvo vēl šodien. Pats pazīstamākais piemērs laikam ir brīnumskaistais korālis "Ak, galva asiņaina".

Bija mīlestības ziņģe

Mein G'müt ist mir verwirret,
Das macht ein' Jungfrau zart,
Bin ganz und gar verirret,
Mein Herz, das kränkt sich hart.

Ar to pašu melodiju radās korālis

O Haupt voll Blut und Wunden,
Voll Schmerz und voller Hohn.
O Haupt, sonst schön gezieret
Mit höchster Ehr und Zier.

Ak lasītājs to nesaprot? Jā, veltot uzmanību tikai angļu valodai, mūsdienu jaunieši aizšauj garām gan no vēsturiskā, gan no ģeogrāfiskā viedokļa. Mūsu tautas vēsturē liela (es neteicu: tikai pozitīva) nozīme bijusi gan vāciešiem, gan krieviem. Bet ne angļiem (kur nu vēl amerikāņiem).

Lutera pats sacerēja ne tikai korāļu tekstus, bet arī melodijas. Piemēram, Ziemassvētku korāli "No debesīm es atnesu" arī melodija pieder viņam.

*

Par komunisma un reliģijas tālu ejošo analogiju jau runājām. Viss tas pats būtībā saskatāms arī fašismā. Ja Hitleram izdevās apvienot daudzus vāciešus zem murgaina nacionālisma karoga, tad - dziļāki ņemot - to pašu cilvēka domāšanas īpatnību dēļ, kādēļ citi cilvēki apvienojas baznīcā.

Secinājums nav necik iepriecinošs.

Bija baznīca, un acīmredzot būs baznīca. Bijušas fašistiska tipa valstis, un tādas būs arī nākotnē. Baltkrievija nav tālu jāmeklē. Uz tā paša ceļa nu jau atrodas šodienas Krievija. Šai tautai un valstij vispār ir īpatnējs liktenis. Gadsimtu un gadu tūkstošu laikā tajā ne reizi nav bijusi valsts iekārta, ko varētu saukt par demokrātisku - kaut vai tajā ierobežotajā nozīmē, kādā saucam demokrātiju (precīzāk - brīvo cilvēku demokrātiju) Senajā Grieķijā ar tās vergturu iekārtu.

Tai pašā laikā tieši helēnisms un taisni krievu tauta ir devuši cilvēcei apbrīnojamu ģēniju plejādi gan zinātnē, gan mākslā...

Krievijas fenomens ir un paliek grūti izskaidrojams. Caurspīdīgāka, šķiet, ir situācija ar antīkajiem grieķiem.

Šodien ne visai populārs ir fakts, ka hellēnisma sabiedrībā b r i v i e c i l v ē k i v ī n u n e d z ē r a. Jo uzskatīja, ka tas ir zem viņu goda. Kā tas iespaidoja genofondu, cik ģēniju radās uz tūkstoti cilvēku, to mēs zinām no hellēnisma vēstures. Dzēra, turpretim, vergi, kuriem (vismaz oficiāli) goda nebija, dzēra karavīri un nabadzīgie zemnieki. Kad vara pārgāja Romai, kurā teikšana bija nevis gudrajiem, bet stiprajiem, tad aizmirsa par grieķu tradīcijām. Augstmaņi rīkoja orgijas ar dzeršanu un izvirtību, tā straujā tempā virzot Romas valsti pretī sabrukumam. Ģēniji nezin kāpēc pārstāja parādīties. Labi vēl, ja bija kāds redzamāks karavadonis.

*

Dažkārt saka, ka reliģiozitāte veidojot sabiedrības ētisko bāzi. Tā argumentē arī tie baznīcas lobētāji, kuri - pretēji konstitūcijai - grib ieviest Latvijas skolās reliģiju kā mācību priekšmetu.

Kādas īsti ir ētikas un reliģijas attiecības?

Kā definēt gadsimtu gaitā ētikas jēdzienu? Kāpēc tāda ētika vispār eksistē? Vai tā maz vajadzīga?

Jau runājām, ka daudzos gadījumos kolektīvisms ir sugas izdzīvošanas labākais garants. Nereti (gan pie skudrām, gan pie cilvēkiem) tas realizējas, pateicoties darba dalīšanai. Viens indivīds darbojas tā, lai labums būtu visam kolektīvam. Šajā pašā nolūkā tiek ievēroti uzvedības principi ar nolieguma raksturu. Skudras-karavīri neuzbrūk sava kolektīva indivīdiem. Kas to dara, tiek nežēlīgi sodīts.

Tas arī ir viens no s k u d r u ē t i k a s likumiem. Cits likums: nedrīkst ārdīt skudru pūzni, ko sugas biedri vaiga sviedros uzcēluši utt.

Principā līdzīga ir c i l v ē k u ē t i k a s izcelsme un lietojums. Nav atļautas laulības tuvu radnieku starpā. Jo tas noved pie deģenerācijas, tas turpmāk nāk par sliktu visai sugai. Šis ir tīri bioloģisks piemērs, taču ar sabiedriskām konsekvencēm. Specifiskas situācijas var veidoties arī tieši sabiedriskajā dzīvē.

Piemēram, ja daži indivīdi nerūpēsies par savu pārtiku, bet atņems to čāklākiem ciltsbrāļiem. Diezgan viegli prognozēt šāda kolektīva tālāko attīstību. Tie, kas prot un grib rūpēties par pārtikas sagādi, zaudē savu darba stimulu. Visā kolektīvā veidojas bada situācija, un principā šī sabiedrības šūniņa var iet bojā.

Kā no tā glābties?

Tiek izveidots aizlieguma princips:

t e v n e b ū s z a g t.

Cilvēku ētikā tas ir viens no fundamentāliem aizliegumiem. Un tai pašā laikā šeit atpazīstam vienu no kristīgās baznīcas baušļiem.

Rodas jautājums par šī aizlieguma autoru. Vai tas ir dievs - ar kādu "pilnvaroto" cilvēku starpniecību - vai aizliegums radies pašos cilvēkos no saskatītas vai varbūt tikai nojaustas lietderības viedokļa? Kā tad baušļi īsteni radušies?

Lasot bībeli uzzinām, ka cilts vadonis Mozus uzkāpis Sinaja kalnā un, pēc laika atgriežoties, atnesis līdzīgu baušļu galdiņus - akmens plāksnītes, uz kurām bijuši iekalti baušļi. Pēc Mozus stāsta, šos galdiņus viņam iedevis pats dievs un vēlējies turpmāk visai ciltij baušļus svēti ievērot.

Dāvāsim Bībeles tekstam maksimālu iespējamo ticamību - jā, Mozus tiešām atgriezās no kalna ar baušļu galdiņiem rokās. Bet baušļu autors jau nu gan bija neviens cits kā izcili gudrais cilts vadonis pats. Mizanscēnu jeb inscenējumu ar kāpšanu kalnā un baušļu saņemšanu pašrocīgi no dieva rokām Mozus pievienoja, cenšoties palielināt baušļu autoritāti, jo viņš pazina savu tautiešu tieksmi uz māņticību.

Pazīstamajam bauslim

t e v n e b ū s n o k a u t

dzīvnieku valstī ir arī pretpiemēri. Lauvu tēviņš ir tik slinks, ka ar pārtiku viņu apgādā mātīte. Un ne tikai medībās. Bara kungs labprāt apēstu arī savus pēcnācējus - ja mātīte tos nesargātu. Ja tic, ka pasauli

radījis dievs, tad jāatzīst, ka šeit viņš ir pamatīgi nopūdelējis.

Šim pašam bauslim arī cilvēku sabiedrībā ir nelabvēli. Ir tautas, kuras slimīgos bērnus metušas no klints. No sugas viedokļa tādā rīcībā ir pat zināma netālredzīga loģika. Bet tā absolūti nav saskaņojama ar citām cilvēku ētikas aksiomām.

Redzam, ka ētika veidojas no galvenajām prasībām, kas jāizpilda, lai sabiedrība būtu spējīga eksistēt.

Vai nu mēs attiecīgās prasības iesaiņojam baznīcas teiku valodā, vai nolasām no tautas dziesmām, vai arī formulējam patstāvīgi - kā kurā gadījumā.

*

Vai ētika ir nemainīgs lielums?

Ne tuvu ne. Ja jau senie jūdi paši par sevi tā censtos izpildīt baušļos ietvertās prasības, tad Mozum nemaz nebūtu teijāteris jāspēlē.

"Darīsim tā, kā nevajag," rekomendē Ojārs Vācietis kādā savā dzejolī. Proti, viņš pelēniem iesaka sasiet astes. Nav brīnums, ka ierodas kaķis sakarā ar vakariņu laika tuvošanos.

Dzejolis nav tikai par pelītēm. Līdzās paklausības instinktam mūsos visos slēpjas arī protesta, nepaklausības sēkla. It īpaši tad, ja nepaklausība saistās ar kādu patīkamu nodarbi. No alus kausa sākot un ar sprices adatu beidzot. Īsi sakot, dzīvē nepārtraukti notiek arī ētikas normu pārkāpšana.

Vai dievs (Zevs, Pērkons - kā katru reizi) ar savu zibeni momentā soda ļaundari? Nebūt ne. Te, ja gribat saskatīt, ieraudzīsiet vienu no dieva neeksistences pierādījumiem.

Bet ar laiku atmaksa par ētikas ignorēšanu seko neatvairāmi. Varbūt vēlreiz atgādināt seno Romu? Vai domāt par šodienas Latviju? Pensionāri un inteligēnti jau šodien tiek sodīti ar nabadzību - nozagto miljonu dēļ. Kad notiks vispārējs krahs, savu nelāgo daļu saņems arī šleseri, šķēles, laventi, LC pīlāri un citi biezie. Latvija vai nu totāli attīrīsies, vai ies bojā.

Tieši tas, ka ētikas likumi attiecas uz visu kopienu, nosaka viņu iedarbības gauso tempu.

Izraēlas valsts vēl ne vienu gadu vien var turpināt, sēdot tankos, savu ciņu pret arābu bērniem un sievietēm. Tāpat kā ASV Gaisa kara flote "cīnās ar teroristiem" civiliedzīvotāju izskatā. Čēčeniņā armijas realizētā iedzīvotāju slepkavošana turpinās.

Bet vadzis ar laiku lūzīs. Pirmā bezdelīga jau ir bijusi - septembra notikums ar divām torņa celtnēm.

Tāds - izplūdis, bet gala rezultātā neizbēgams - ir ētikas spriedumu liktenis.

*

Nesen runājām par mūziku. Var jautāt - kāds sakars mūzikai - un mākslai vispār - ar ētiku?

Atbilde uz šo jautājumu ir skumja. Sakara būtībā nav nekāda. Pretīgs noziedznieks var mīlēt klasisko mūziku tāpat kā pats godīgākais cilvēks. Jo savu dvēseles masāžas funkciju mūzika izpilda attiecībā pret katra cilvēka apziņu.

Apgriežam šo apgalvojumu: pret mākslas mūziku kurls var būt tiklab godīgs cilvēks, kā nelietis.

*

Pats par sevi sāpīgi intriģējošs ir jautājums - kā rodas likteņa apietie, istu mūziku nedzirdošie nelaimīgie "kurlie" ?

Šis jautājums mani nodarbinājis gadu desmitus.

Precīzas atbildes nav.

Daļēja atbilde ir neapšaubāma. Tas ir mūzikas pieredzes trūkums. Kurlo būtu mazāk, ja pasaulē atnākušais cilvēks ar pirmo dienu (un jau pirms tam) būtu ieguvis mūzikas pieredzi. Kā tas bija vidēji senā un ļoti senā

pagātnē, kad mātes pazina šupļa dziesmas, kad tās ikdienā strādājot dziedāja, pie tam jau gaidībās.

*

Paradoksāla un līdz traģiskumam sāpīga ir situācija, ja to sasaista ar atskaņotājtehnikas attīstību. Es esmu bijis liecinieks pirmajām radiopārraidēm, televīzijas uznācienam uz skatuves. Vērtējot šo tehnikas triumfu, šķiet, būtu dabiski sagaidīt līdztekus radītajām iespējām arī nekad nepiedzīvotu mākslas mūzikas izplatību un popularitāti.

Noticis ir tieši pretējais.

Deviņdesmit deviņos gadījumos no simta modernā atskaņošanas tehnika tiek izmantota mūzikas sēnalu, zemas kvalitātes estrādes propagandai. Ja pēkšņi apklustu visi radio, visi televizori un visi estrādes koncerti, tas nozīmētu lielu sabiedrības muzikālās kultūras celšanos. Ne gluži acumirkli, bet ar laiku.

Man ir tiesības tā sacīt, jo es šo eksperimentu (tikai apgrieztā secībā) pats esmu piedzīvojis. Kopš maniem bērnības un pusaudža gadiem, kad nebija radio, nebija televīzijas, nebija kompaktdisku. Toties tad eksistēja jēdziens "mājas muzicēšana". Tas nenozīmēja atskaņotāja ieslēgšanu, bet aktīvu dažādu instrumentu spēli, dziedāšanu mājas apstākļos. Jebkāda veidā saietos dziedāšana bija pašsaprotama, gandrīz vai obligāta sastāvdaļa.

*

Visai sāpīgas šajā sakarā ir atmiņas no universitātes nesenās vēstures dažu gadu desmitu attālumā, ja to salīdzina ar šodienas "tradīcijām".

Toreiz kāda pasniedzēja vai darbinieka dzimšanas diena tika atzīmēta ne mazāk centīgi kā mūsdienās. Arī tad tika organizēts galds ar ēdieniem un dzērieniem. Bet starp pēdējiem nebija nekā spirtota. Varētu sacīt, ka kolēģi - tāpat kā senās Grieķijas augstākās aprindas - turēja ķīmisko apdullināšanos zem sava goda. Un (tomēr) bagātīgi skanēja dziesmas. No dažādiem žanriem, dominējot tautasdziesmām.

Šodien neviens svinību galds neiztiek bez etilspirta. Pašcieņa kaut kur pazudusi. Laikam jau kādam tas ir pat izdevīgi. Dziedāšanu pilnībā aizstājusi glāzišu šķindoņa. Iespāids vairāk nekā drūms.

Pazīstams ir teiciens "nedzēris nedziedās". Tas nu ir pārvērties savā pretstatā - "dzēris nedzied". Manuprāt, šis nelielais sadzīviskais piemērs ir viens no spilgtiem sabiedrības pagrimuma lieciniekiem.

*

Kādu iespaidu alkoholisms atstāj uz sabiedrības genofondu, ir visiem zināms. Kā lai neatceras (atkal!), ka garīgi nepilnvērtīgu sabiedrību ir vieglāk pārvaldīt. Pilnīgi pietiek ar p a n e m e t c i r c e n s e s (lat. - maizi un cirku). Pie tam "cirks" var būt neierobežoti zemas kvalitātes, piemēram, kāds realitātes šovs, kas intelektuāli normālā cilvēkā var izsaukt tikai riebumu. Jo tā nav īstenība, par ko gan tas gribētu izlikties. Nav arī māksla, par ko tas tāpat labprāt izliktos, - jo to izpilda nevis mākslinieki, bet diletanti. Pie tam vai nu godkāriģi, vai mantkāriģi; šie ir divi būtībā vienīgie realitātes šovu dalībnieku stimuli.

Vēl kādu mākslas deģenerācijas piemēru atrodam amerikāņu kinokomēdijās. Tie ir autonomi ierakstītie un pēc katras frāzes atskaņojamie it kā publikas smieklī.

Patiesi lielisks paņēmieni, lai vienlaicīgi apvainotu gan filmā nodarbinātos aktierus, gan skatītājus. Tie vieni, izrādās, nespēj radīt īstu komisku efektu, kāds filmā paredzēts. Tie otri atkal ir tik truli, ka paši nekādā gadījumā humoru nepamanīs. Nu ko, amerikāņi laikam taču labāk pazīst gan savu aktieru talantu, gan skatītāju gara spējas.

Mani satrauc vienīgi šis produkcijas imports Latvijā. Mūsu skatītāji caurmērā tomēr nav tik aprobežoti.

*

Ja runājam par alkoholu, tad tepat blakus ir cita narkotika - nikotīns. Arī tas tiek neatlaidīgi reklamēts. Priekš humora milētājiem zem reklāmas sīkiem burtiņiem nodrukāts brīdinājums par nikotīna kaitīgumu. Tas viss tikai kāpina pusaudzā - varbūt jau laiks sacīt "bērna" - interesi par šo "lielo cilvēku" nodarbi. Skolotājiem atliek vienīgi konstatēt, ka tiem skolēniem, kuri sākuši pīpot pamatskolā, jau vidusskolas klasēs katastrofāli krītas domātspēja, sekmes matemātikā. Savukārt vēlāk - kā pieauguši onkuļi - viņi pietiekami bieži sasniedz iecerēto mērķi plaušu vēža izskatā.

Drausmīgi vērot, ka "ģiptsnūdeles" arvien biežāk parādās skaistā dzimuma mutē. Pat jaunās māmiņas negrib palaist garām iespēju "izskatīties moderni". Par gaumi nestrīdoties. Manā redzējumā cigarete izkropļo sievietes seju vēl vairāk nekā kniedītes, kas iestiprinātas sejas visdažādākajās vietās, mēli neizslēdzot. Galu galā dažu Āfrikas tautu sievietes, pakāpeniski stiepjot, izstiepj apakšlūpu pusmetra garumā. Jo tāda ir mode. Cilvēki netaupa nekādas pūles, lai pieradītu: "Man savu domu nav, mans lielākais mērķis - mērķaķoties pakal citiem."

Uzskatu, ka nikotīns un alkohols gaidībās ir varbūt lielāks grēks nekā aborts.

Pavisam nesen parlaments nonācis pie "negaidītas" atziņas, ka alus arī ir alkoholisks dzēriens. Ka tas satur alkoholu, to, protams, zināja visu laiku. Tāpat zināja, ka tieši ar alus kausu savu ceļu sākusi lielākā daļa patoloģisko alkoholiķu. Bet Gavrilovs pārāk daudziem bija labs draugs. Un draugam taču pāri nedarīsi. Lai tad labāk tā tauta izsprāgst...

*

Nebijušu izplatību šodien ieguvušas narkotikas (precīzi būtu jāsaka: tās narkotikas, kuras nav ne alkohols, ne nikotīns). Nav redzams nekāds ārējs spēks, kas varētu glābt no narkomānijas cilvēku, kurš jau nostājies uz šī ceļa. Un iekšējo spēku pēc pirmās tabletes gandrīz nekad vairs nav. To narkomāns saprot tikai tad, kad jau ir par vēlu.

Visai skumjas domas rodas, uzzinot, ka narkomānija ir iespējama arī dzīvnieku pasaulē, piemēram, pie žurkām. Tātad tā ir iespēja, kas principā var rasties evolūcijas procesā.

Vai tas nozīmē pilnīgu bezcerību?

Nē!

Bet taciņa uz glābiņu ir ļoti šaura. To var izvēlēties vienīgi p a t s c i l v ē k s. Un vienīgi p i r m s pirmās tabletes, p i r m s pirmās sprices. Pēc tam jau tu atrodies uz slīpās un glumās plaknes, tavš liktenis ir izlemts.

Cik cilvēku to sapratīs, tik cilvēku izdzīvos.

Anekdote

Kāda tāla planēta, vēršoties pie mūsu Zemes: "Nu, kā klājas?"
Zeme: "Diez kas nav. Pēdējā laikā uzmetusies pretīga ādas slimība. Šie mikrobi grib saukties "cilvēce". Nezinu, kā no tiem atbrīvoties."
Tālā planēta: "Vislabāk nedari neko. Viņi īsā laikā paši sevi iznīcinās."

Ir cilvēki, kas vairāk vai mazāk nopietni uzskata, ka cilvēce ir kādas pietiekami lielas būtnes eksperimenta objekts. Sak' kas iznāks, ja piešķirs kādiem radījumiem, nu, tādu ierobežotu spriešanas spēju? Eksperimenta rezultāts tagad jau esot skaidri negatīvs. Lielā būtne tāpēc zaudējusi interesi un pametusi cilvēci savā vaļā. Neko sliktāku patiesi viņa nevarēja izdarīt.

*

Vai ir kādas pazīmes, ka cilvēce tiešām varētu pati sevi sagraut?
Visai iemīļots piemērs, runājot par tagadējo jaunatni, ir citāts no

vairākus gadu tūkstošus veca seno ēģiptiešu hieroglifu teksta atšifrējuma. Tajā teikts, ka nekad vēl nav bijusi tik šausmīga jaunatne, kā mūsu (t.i. Senās Ēģiptes) dienās, un izsacītas šaubas par pasaules turpmākās eksistences iespējām.

Līdzīga un tomēr atšķirīga ir situācija šodien. Jo jaunatnes vietā tagad ir pamats runāt par visu sabiedrību. Tagadnei raksturīgais cilvēces s a b r u k u m a process varbūt visredzamāk izpaužas mākslā. Jo mākslu varētu uzskatīt par sabiedrības apziņas pasmalcinātu vispārinājumu, varbūt varētu sacīt - sublimāciju. Savukārt no dažādiem mākslas veidiem "tīrkultūrā" to demonstrē mūzika, arī literatūra, arī tēlotāja māksla. Varbūt jāprecizē, ka runāju nevis par visu mākslu, bet par tās augšējo, teiksim, elitāro slāni. Jo tieši tur visos laikos ir notikusi jaunu stilu veidošanās.

Jau runājām par to, kā - sākot ar XIX gs., mūzikā samazinās tonālās orientācijas loma. Skaņkārtas noturīgais centrs, pirmā pakāpe, vairs nav atbalsta punkts. Sākumā vēl kaut vai nojaušam, "kur ir mājas" (atcerieties "Tristana un Izoldes" ievadu), bet tad zūd arī šī nojauta. Varētu teikt: "Nu kas tur sevišķs? Vienkārši mainās stils, tiek atmests viens mūzikas struktūras elements." Lieta tomēr nav tik nevainīga. Klasiskajā mūzikā valdošais funkcionālisms ("mājas apzināšanās") nav nekāds subjektīvs untums, bet gan stila pazīme, kuras pamatā ir fizikāls fakts - virstoņu eksistence. Un tā nu ir objektīva fizikāla realitāte, ko nekādi modernisma sludinātāji atcelt nevar. Var tikai mēģināt "iet pret dabu". Ko viņi arī dara. Un ar to pašu negribot un tomēr izlemj savu jaunievedumu likteni negatīvā nozīmē.

*

Dzīve parāda, ka mainās arī citi mūzikas strukturēšanas līdzekļi. Viens piemērs.

Atļaujoties zināmu brīvību, var salīdzināt to, kā valodas teksts sastāv no vārdiem, ar melodijas uzbūvi no atsevišķiem m o t ī v i e m.

Sadalīt tekstu vārdos ir triviāls uzdevums, ko dators veic bez jebkādam problēmām. Tukšais burts viennozīmīgi atdala blakusstāvošos vārdus. Principiāli citāda ir situācija ar motīviem melodijā.

Nevienā mūzikas teorijas grāmatā nav (?, jā, jā, patiesi nav!) stingras un precīzas definīcijas motīva jēdzienam. Ir vienīgi neprecīzi aprakstoši teikumi un konkrēti ilustrējoši piemēri.

Tikai 20.gs. vidū tika piedāvāta stingra definīcija t.s. "formālajam motīvam". Kopš tā laika var izmantot datoru, lai sadalītu motīvus dotu melodiju, vadoties no nošu teksta - bez atsauces uz intuīciju, bez nestingriem formulējumiem. Interesanti un pirmajā brīdī pārsteidzoši izskatās M.Borodas sniegtā f o r m ā l ā m o t ī v a definīcija, kurā respektē skaņu garumus un akcentus, bet pilnīgi ignorē intervālus starp blakus skaņām, t.i., melodisko līniju.

M.Boroda ir veicis apjomīgu statistisku pētījumu, sadalot motīvus dažādu komponistu mūziku no laikiem pirms Baha līdz mūsdienām. Izrādās, ka v ē s t u r e s g a i t ā v i d ē j a i s m o t ī v a g a r u m s m o n o t o n i s a m a z i n ā s.

Citādi sakot, mūzika kļūst drudzaināka, saraustītāka.

Šo var nosaukt par konstatējumu, kas saskatīts ar "mikroskopu" (šajā gadījumā - statistisko). Bet ir īpašības, kas novērojamas ar neapbruņotu aci vai ausi. Piemēram, motīvu saīsināšanās dažbrīd praksē noved pie faktiskas motīvu izzušanas.

*

Dīvdzesmitā gs. sākumā dzīvoja dzejnieki - t.s. dadaisti - , kuru dzeja neveidojās kā vārdu, bet kā nesakarīgu burtu virkne. Vārds kā jēdziena pieraksts viņiem ir zudis. To varētu vērtēt kā pirmo bezdelīgu virzienā uz sabrukumu.

Gadsimta vidū, pēc Pirmā pasaules kara, kā reakcija sekoja t.s. modernisms mākslā. Parādījās abstraktā glezniecība kā ģeometriskā fantāzija, kas neattēlo nekādus reālus objektus. Līdzīgu evolūciju varēja novērot tēlniecībā. Jau gadsimta sākumā sāka skanēt atonālā

mūzika. Arī literatūra piedalījās aprakstītajā procesā. Jau Aristoteļa formulētā prasība par laika un vietas vienību literārā darbā - piemēram, sengrieķu traģēdijā - bija respektēta gadu tūkstošus. Tagad tā tika ignorēta. Laiks literatūrā zaudēja pat savu lineāri monotono raksturu. Prozā ienāca jēdziens par apziņas plūsmu. Īsi sakot, tas nozīmē haosu lineāras laika secības vietā.

*

Gadsimta otrajā pusē minētā attīstības līnija, ko varētu apvienojoši saukt par m o d e r n i s m u, bija sasniegusi savu maksimālo izpausmi.

Tas, kas sekoja - un kas turpinās mūsu dienās - , tiek dēvēts par p o s t m o d e r n i s m u (pēcmodernismu).

Ja šo izplūdušo jēdzienu vajadzētu iespējami īsi raksturot, tad var atcerēties saukli "Viss ir māksla", kas pirms ne tik ilga laika greznoja Rīgas reklāmstabus un tramvajus. Piezīmēsim - tā kā iedzimto (latviešu) valoda ir neglābjami atmirstoša, tad uzraksti bija mūsu nākotnes valodā: "All is Art." Šis lozungs realizējās, piemēram, apgāžot tramvaju un pēc tam saucot to par mākslas darbu. Vai izstāžu zālē piekarot pie griestiem sprāguša suņa ādu - atkal kā mākslas darbu (Tilberga jun. "produkcija")...

Parādījusies darbība, kas iecerēta kā ņirgāšanās par mākslu, bet pārvērtusies par sevis un sava truluma atmaskošanu. Es te domāju "pašu progresīvāko" diskžokeju manieri veidot skaņu fonu, ātri pārvietojot atskaņotāja adatu šurpu turpu pa skaņu plates rievām. Radušies kaucieni grib izteikt šodienas jaunatnes izpratnes spēju līmeni attiecībā pret kaut kāda tur Baha vai Bēthovena sacerējumiem.

Man tomēr ir labākas domas par mūsdienu jauniešiem.

*

Kaut kā, laikam pavisam dabiski, pat neizbēgami, esam nonākuši pie jautājuma: kas ir māksla? Mēģināsim dot kaut arī tikai aptuvenu, bet tomēr ne muļķīgi triviālu (kāds bija nupat pieminētais) formulējumu.

Nav mākslas, kas būtu radusies pilnīgi neatkarīgi no realitātes (ieskaitot tajā arī autora apziņu). Tāpat arī nav mākslas, kuras produkti absolūti precīzi sakristu ar šo realitāti. Abus teikumus apvienojot, var teikt, ka māksla atspoguļo realitāti, pie kam attēls nekad burtiski nesakrīt ar oriģinālu. Tieši šī atšķirība (sauksim to par māksliniecisko savādošanu) ir mākslas vissvarīgākā īpašība. Izrādās, ka savādošanas uztverē izšķirīga nozīme piemīt tās personas raksturam, kas mākslu, kā mēs sakām, patērē. Mēs to formulējam vārdos "mākslas darbs ir neviennozīmīgs" vai arī "to pašu mākslas darbu katrs uztver un saprot atšķirīgi". Vēl vairāk - tas pats cilvēks citā laika momentā (un citā garastāvoklī) to pašu mākslas darbu uztvers citādi. Vecumā lasot grāmatu, par kuru jūsmojāt jaunībā, jūsu vērtējums var būt pavisam atšķirīgs. No šīs parādības nav brīvs arī pats mākslas darba autors. Piemēram, Rosini, Čaikovskis, Prokofjevs un daudzi citi komponisti to pašu savu mūziku vēlāk ievieto citā savā skaņdarbā ar citu nosaukumu.

Teiktais attiecas gan uz priekšmetisko mākslu (reālā tēlotājmāksla, klasiskā literatūra u.c.), gan - vēl vairāk - uz nepriekšmetisko mākslu (abstraktā tēlotājmāksla, mūzika u.c.).

*

Sarunā par mākslu viens no svarīgākajiem ir jautājums par mākslas (mākslas darba) kvalitāti.

Kas atšķir Viļa Lāča prozu no Ļeva Tolstoja prozas? Kas atšķir Zigmāra Liepiņa mūziku no Franča Šūberta mūzikas? Utt., u.t.jpr.

Godīgi runājot, uz šo jautājumu eksaktas atbildes nav nevienam.

Varam pētīt un aprakstīt mākslas tehnisko pusi. Piemēram, var sastādīt datorprogrammu, kura "sacerēs" īsu melodiju. Tehniski nevainojamu. Autors to ir pārbaudījis praksē. Ja piedāvā klausītājam labākās datormelodijas jauktā secībā ar mākslinieciski vājām cilvēka sacerētām melodijām, tad klausītājs bieži kļūdīsies, mēģinot noteikt melodijas

izcelsmi. Arī to autors ir pārbaudījis praksē.

Bet neviens nav sastādījis programmu, kas radīs melodijas, kuru mākslinieciskais iedarbības spēks būtu salīdzināms, teiksim, ar Imanta Kalniņa mūziku.

Pirms dažiem gadiem students Zuters (datoriķu himnas autors) savā bakalaura darbā piedāvāja programmu, kas harmonizēja kādu R.Paula melodiju gandrīz neatšķirami no autora versijas. Harmonizēja, bet ne sacerēja. Varbūt vienīgi tagad, stāvot pie jau izsīkuša daiļrades avota, Pauls sacer melodijas, kas nepaceļas pāri datormūzikai.

Teiktais attiecas uz klasisko, arī moderno mākslu. Īstā, pilnasinīgā postmodernismā turpretim pati jautājuma nostādne kļūst bezjēdzīga. Ja "viss ir māksla", tad saite starp mākslas darbu un īstenību ir kļuvusi triviāla, tātad zaudējusi jebkādu interesi.

Ja negribam aizvērt acis uz lietu patieso būtību, tad līdz ar to vairs nav pamata runāt par mākslu vispār. Māksla ir novesta līdz absurdam un iznīcināta. (Par laimi, tikai šķietami. Klasika dzīvo.)

Kur tālāk? Jautājums zaudējis jēgu. Tiešām, par nelaiķa darbību nākotnē daudz nepateiksi.

*

Vai tas nozīmē, ka turpmāk cilvēce eksistēs bez mākslas radīšanas?

Nē.

Māksla ir tikpat nepieciešama cilvēces pavadone kā valoda, kā domāšana.

Kas tad būs nākotnes māksla? No kurienes tā parādīsies, kādas būs tās īpašības?

Domāju, ka māksla pakāpsies savā attīstības kokā nedaudz atpakaļ un izdzīs kādu jaunu sānu zaru, pa kuru attīstība turpināsies. Kā tieši tas notiks, būs redzams vienīgi nākotnē. Bet pašreizējais attīstības zars - precīzāk, tā beigu daļa - nokaltīs. Arī parastajam kokam mēdz būt nokaltuši zari, bet tie nebūt nenozīmē koka nāvi.

Liekas, līdzīgā strupceļā bija nonākuši, ja runājam par mūzikas attīstību, t.s. nīderlandes kontrapunktisti 15.gadsimtā.

Kaut arī to vidū bija izcili talanti, tomēr daudzbalss tehnikas izrādījās novesta līdz pārspīlējumiem un galējībām. Profesionālās mūzikas tēmas aizguva ne tikai no folkloras, kas būtu visnotaļ dabiska rīcība. Melodisko līniju aizņēmas arī, piemēram, no Notre-Dame de Paris katedrāles profila kontūras...

Toreiz notika zināma vēsturiska atkāpšanās, un turpmāk mūzikā sāka akcentēt tās tonālo raksturu, skaņkārtas centra jēdzienu. Uz abu laikmetu robežas atrodas gigantiska personība - Johans Sebastiāns Bahs.

*

Sabrukuma procesi iezīmējas ne tikai mākslā. Dažādas to izpausmes ir konstatējamas sadzīvē. Piemēram, ģimenes jēdziena gandrīz vai atmīšana. Cits piemērs - patēriņa kults.

Daudzās iepriekšējās paaudzēs ģimenes eksistence dabiski un nepieciešami izauga no ekonomiskiem apstākļiem. Proti, vīrs varēja - atšķirībā no šodienas Latvijas inteliģenta (un ne tikai) - nopelnīt pietiekami, lai ģimeni iespētu uzturēt. Salīdzinot ar mūsu dienām, lielais bērnu skaits diktēja sievietei nepieciešamību palikt mājās. Ja tomēr sieva strādāja, tad bērnu apkopē iesaistījās vecmāmiņa, kas tipiskajā gadījumā dzīvoja kopā ar jaunajiem.

Mēs visi redzam, kāds turpretim ir arvien populārākais sadzīves modelis mūsu dienās. Nevis noslēdz laulību, bet "kopā dzīvo". Tikpat viegli, kā sastapušies, var arī izšķirties (lai mīkstinātu šī notikuma negatīvo raksturu, nesaka izšķirties, bet "tikai" - pašķirties). Jaunos gadus no bērniem izvairās, lai tie "netraucētu dzīvot". Pēc kārtējās pašķiršanās mazuļi var izbaudīt visas nepilnās ģimenes īpatnības. Kurpretim normāls audzināšanas process prasa gan to, ko var dot māte, gan arī to, ko vislabāk var dot tēvs.

Minētā tendence izplatījusies tiktāl, ka šodien jārunā ne tikai par n e p i l n u ģ i m e n i (māte un bērns), bet arī par n e p i l n u

s k o l u , kurā ir skolotājas, bet praktiski nav skolotāju vīriešu. Jo vīrietis meklē (vēl joprojām) darbu, kas ļautu uzturēt ģimeni. Grūti viņam to pārnest.

Kā visiem svarīgiem jautājumiem, arī šim nav vienkāršas atbildes. Atjaunojot (pieņemsim) patriarhālo - vai pat matriarhālo - ģimeni, atņemsim sievietei iespēju strādāt kaut kādā savā specialitātē. Ne visas namamātes par to būs pateicīgas. Viņas arī jāsaprot.

Taču - praktiski runājot - acumirkli par šo problēmu varam galvu nelauzīt. Pie pašreizējās pašnāvnieciskās valsts politikas viens cilvēks - kas nepieder "izredzētajiem" - Latvijā tipiskajā gadījumā vispār nevar nopelnīt tik daudz, lai uzturētu ģimeni.

Tauta uz šo traģisko situāciju reaģē, masveidīgi pametot dzimteni un dodoties brīvprātīgā trimdā uz Īriju vai citu valsti, kurā par savu darbu var saņemt cilvēcīgu atalgojumu. Blakus minot, saņem arī viesstrādniekiem pienācīgo necieņas porciju.

Šo emigrantu skaits ļauj runāt par jaunu, "europejisku", izsūtīšanu, šoreiz tā ir kaut kas līdzīgs pašizsūtīšanai. Valsts augšstāvos mītošie šīs parādības vaininieki var justies mierīgi - šodienas Latvijā soda tikai mazos blēžus...

*

Nākošo sabiedrības sairuma formu demonstrē t.s. p a t ē r ē t ā j u s a b i e d r ī b a s veidošanās.

Rietumu sabiedrība ir sasniegusi tādu labklājības līmeni, ka vidēji atalgota cilvēka pirktspēja krietni pārsniedz dzīves minimumu.

Vai tipisks Rietumu sabiedrības pārstāvis izmanto pārpalikumu labdarībai (pasaules mērogā)? Zināms taču, ka trešās pasaules valstīs miljoni cilvēku mirst bada nāvē. Vai... utt.?

Nē! Tā vietā iegādājas jaunu apģērbu, jaunas mašīnas, jaunu savrupmāju u.tml., kaut gan tas viss jau ir. Jo šie personiskās lietošanas objekti nav vairs domāti lietošanai, bet gan reprezentācijai. Kauns, ja kaimiņam ir šogad pirktis auto, bet man - pirms trim gadiem iegādātais. (Jāatzīstas, es ar savu "Volgu" gan nobraucu 24 gadus, tātad šajā aspektā deru tikai par negatīvu piemēru.)

Te ieskicēts varbūt augstākais dzīves līmenis. Bet ar attiecīgu korekciju šis princips darbojas arī vidēja (un pat zema) materiālā līmeņa sabiedrībā. Kaut vai Latvijā. Tā jau ir sabiedriskās domas vispārīga īpašība.

Kādas konsekvences izriet no šāda dzīves stila?

Manuprāt, vismaz divējādas.

*

Pirmkārt, stabilas apziņas un tās normālas darbības vietā veidojas saraustīts dzīves stils. Skriet, ķert, sagrābties. Nepārtrauktais stress. Ir zināms, ka normālam dzīves stilam raksturīgi arī stresa posmi. Kā psihiskā fizikultūra. Bet, ja visa diena pāriet "vingrošanā", kad tad darbu strādās? Kad mīlēs? - Ak jā, mūsdienās mīlestība ir izgājusi no modes. Mums pietiek ar seksu. Tas jau daudz laika neprasa. Un cilvēks pie tā pierod un nemaz neapzinās, ka ir pats sevi apzadzis tik smagi, kā neviens cits viņu apzagt nespētu.

*

Otrkārt, veidojoties jaunu lietu kultam, zūd pozitīvs vērtējums vecām lietām. Tas ir skumji. Ticiet, autors to nesaka vienīgi tāpēc, ka pats ir veca lieta. Bet gan tāpēc, ka vecas lietas nodrošina dzīves pēctecību, rada stabilitāti.

Piemēram, tas attiecas uz veciem darbarīkiem. Vienkāršs nazītis ar daudzo lietotāju roku nogludināto spalvu var būt pavedieniņš, kas saista paaudzes. Viņu turēt rokās ir nesalīdzināmi patīkamāk nekā lietot tikko pirktu jaunu.

*

Bez tam atzīmēsim, ka patērētāju sabiedrībā, kur ražo ražošanas (nevis vajadzības) dēļ un pērk pirkšanas (nevis vajadzības) dēļ, ar nepieciešamību izveidojas hipertrofētas reklāmas situācija. Reklāma vairs nav domāta pircēja objektīvai informēšanai, bet ir kļuvusi par patstāvīgu, neobjektīvi uzpūstu ekonomikas nozari.

Līdz vājprātam reklāma ir nonākusi televīzijā. Ik pēc filmas desmit minūtēm vai pat biežāk parādās reklāmas (visbiežāk idiotiskas) iespraudums. Lielisks paņēmieni, lai nevienu filmu televīzijā nevarētu uztvert kā mākslas darbu, pat ja filma pati par sevi tāds būtu.

Vai varu teikt, ka esmu brīvs no reklāmas iespaida?

Nekādā gadījumā!

Iepērkoties es rūpīgi izvairoos pirkt ražojumus, kas tiek intensīvi reklamēti. Jo zinu, ka labai precei reklāma nav vajadzīga.

*

Nevar nepamanīt, ka reklāmas vājprāts saistās ar preces iesaiņojumu, kas, varētu sacīt, pārvērties par pašvērtību. Te jau nonākam pie traģiska jautājuma - pie piesārņojuma problēmas. Bez objektīvas nepieciešamības, bet gan nesaprātīgas saimniekošanas dēļ cilvēce ne tik tālā nākotnē apraks pati sevi zem saviem mēsliem. Jo liela daļa šo atkritumu (stikls, plastmasa) praktiski nav pakļauti laika iedarbei...

Neattaisnojami deformētās un hiperbolizētās reklāmas loma veido masu paklausības gaisotni. Ja man var iestāstīt, ka "Boņuks" ir labākais veļas pulveris, tad es kļūstu atvērts arī, piemēram, apgalvojumam, ka Pirmā partija ir vistuvāk dievam un var man vislabāk palīdzēt visos jautājumos. Mūsu dienās masu nekritiskums un nedomāšana vispār ir fenomens, kas tiek intensīvi kopts un audzināts, un te nu ir viena svira, kas to ļauj lieliski izdarīt.

*

Iepriekšējās rindkopās minētās parādības neizbēgami iespaido cilvēku apziņu. Tās traucē saprātīgai, apdomātai rīcībai, faktiski nepieļauj to. Turpretim veicina paviršu, nekritisku domāšanu un attiecīgu rīcību.

Varbūt padomājiet vēl, kādu iespaidu uz skatītāja psihi atstāj televīzijas klipī, kuros kadri (jeb epizodes) nomainās ar ātrumu, kas pārsniedz cilvēka orientēšanās spējas.

Kā zināms, cilvēka redze un attēla saprašana nedarbojas ar bezgalīgu ātrumu. Ieraugot jaunu kadru, nepieciešams zināms galīgs laika sprīdis, lai cilvēka smadzenes tajā noorientētos. (Īstenībā, var teikt, cilvēks redz nevis ar acīm, bet ar smadzenēm, kuras apstrādā acu saņemtos signālus.)

Kad uztvere ir paguvusi orientēties piedāvātajā kadrā, tad var sākties vērtēšana un var izstrādāties kritiska attieksme pret redzēto.

Bet tad jau klips demonstrē nākošo kadru. Rezultātā kritiska attieksme vispār netiek pie vārda.

Šādos apstākļos nav jābrīnās, ka sabiedriskā doma ir tālu no gudrības. Ka vēlēšanās balso par cilvēkiem, kas jau ir nodemonstrējuši savu negodīgumu un nemākulību politiskajā darbībā.

Domāju, ka šis piemērs ir laba (bet ne vienīgā) ilustrācija tam, ka šķietami nevainīgs tehniska rakstura jautājums izrādās par bīstamu politiskās manipulācijas ieroci.

*

Pēc šīs nepatīkamās tematikas, turpinot līniju par pasaules izzināšanu, īsi raksturosim dažus zinātnes rezultātus pēdējos gadsimtos. Var mēģināt arī atbildēt uz jautājumu, kur pēdējā laikā atrodas dabaszinātņu priekšējā fronte.

Te būtu jāmin tādi bioloģijas jautājumi kā gēnu identificēšana un pat pārveidošana (stipri strīdīga tematika, starp citu!). Tomēr autoram tuvākas ir fizikas un matemātikas problēmas, tādēļ tās arī būs tālākā apskata priekšmets.

Šodienas zinātnes priekšgalā, šķiet, atrodas teorētiskā fizika un astronomija, kas abas savukārt cieši saistītas savā starpā. Dažas situācijas ar elementārdaļiņām, kas novērojamas Kosmosa dzīlēs, tālu pārspēj visu to, ko šobrīd varam realizēt uz Zemes. Var teikt - Kosmos, tā ir fiziķu laboratorija ekstremālām parametru vērtībām.

Pusaudža gados ilgi krāju naudu, līdz sasniedzu piecusATUS un varēju nopirkt Bruno Jirgenzona grāmatu "Modernās zinātnes lielie sasniegumi". Izrādījās - tā nobeidzas ar biedējošu paredzējumu, ka drīz fizikā paliks tikai vienādojumi, bet matērija bezmaz vai pazudīs.

Paredzējumu laikam varētu saukt par pravietisku. Ne tikai rupji saprasta matērija zūd. Zināmā nozīmē zūd arī „parastā, vienvirziena” loģika.

Viens salīdzinājums. Klasiskā matemātika iegūst stīgas svārstību vienādojumu, izdarot loģiskus spriedumus. Vienādojumu pierāda, saka arī - vienādojumu izved. Viss kā pie cilvēkiem. Turpretim kvantu fizikas pamatvienādojumu - t.s. Šrēdingera vienādojumu - šī rezultāta autors ir vienkārši(?) uzrakstījis. Iedvesmas, intuīcijas un, kas to zina, kā vēl rezultātā. Bet pēc tam vienādojums sevi apstiprinājis neskaitāmos izlietojumos. Kvantu fiziķis par šo vienādojumu nešaubās gluži tāpat kā klasiskais fiziķis nešaubās par stīgas svārstību vienādojumu. Ievērosim, ka Šrēdingera vienādojuma atrisinājums - funkcija "psi" - neuzrāda elektrona atrašanās vietu, bet tikai varbūtību tam atrasties tajā vai citā vietā.

Klasiskās Ņūtona mehānikas vienādojumi turpretim strādā mums pierastā un "dabiskā" režīmā, uzrādot objekta atrašanās vietu norādītajā laika momentā. Šis matemātiskais aparāts triumfēja XIX gs. astronomijā. Notikumu virkne sākās ar to, ka Heršels ieraudzīja pie debesīm līdz tam nepazīstamu planētu, ko nosauca par Urānu. Kas tālāk? Anglis Adams un francūzis Leverjē konstatēja perturbācijas (novirzes) jaunatklātās planētas kustībā. Vaininieku aprēķināja ar debess mehānikas metodēm, un tā izrādījās vēl viena planēta, kas šoreiz ieguva vārdu Neptūns. Tālāk - vairāk. Arī Neptūns nekustējās tā, kā tam būtu vajadzējis darīt saskaņā ar debess mehāniku. Vaininieks atradās; to - vēl vienu planētu - nosauca par Plutonu. Šis pastarītis izrādījās tik tāls, cik mazs (puse no Mēness izmēriem).

Visa aprakstītā notikumu secība ir klasisks zinātnes attīstības piemērs. Novērojumi, hipotēze, tās apstiprinājums praksē.

Turpretim pseidozinātne "attīstās" savādāk. Piemēram, lielu troksni (arī Latvijā) sacēlušā "torsiona" jēdziena visai problemātiskā it kā teorija nerod nekādu apstiprinājumu praksē. Tik vien ir kā milzu pretenzijas un solījumi...

Pieminētie XIX gs. astronomijas notikumi guva zināmu analogu XX gs. fizikā. Elementārdaļiņas pozitrona (elektrona ar tā negatīvo lādiņu "pozitīvā brāļa") eksistenci tīri teorētiski Diraks paredzēja 1928. gadā. Tikai vēlāk (1932.g.) Andersons to novēroja eksperimentāli kosmiskajos staros. Vēlviens piemērs - Pauli 1931.gadā izteica hipotēzi par elementārdaļiņas neitrīno (terminu ieteica Fermi) eksistenci. Tikai labu laiku pēc tam - 1953.gadā - neitrīno tika konstatēts eksperimentāli.

Šie panākumi laikam fiziķus tā iedvesmoja, ka nākošajā gājienā viņi paziņoja, ka ievēd t.s. kvarkus - hipotētiskas pazīstamo elementārdaļiņu sastāvdaļas, par kurām tiek deklarēts, ka tās patstāvīgi vispār nepastāv. Tātad uz eksperimentālu atklāšanu pat principā nav ko cerēt.

Ir izstrādāta pavisam īpatnēju objektu, stīgu, teorija. Ja tai būs eksperimentāls apstiprinājums, tad tas notiks nākotnē. (Pasvītrosim, ka šai hipotētisko objektu teorijai nav nekā kopīga ar pseidozinātniskajiem torsioniem.)

Varbūt vissvaigākais teorētiskās fizikas un kosmoloģijas priekšlikums ir uztvert Visumu kā vienu lielu hologrammu (!). Tas, starp citu, lieliski izskaidrotu mīklaino divu elektronu eksistenci, kuri atrodas

viens no otra neierobežoti tālu, bet raksturojas ar pilnīgi identisku uzvedību (salīdziniet to ar gaismas ātrumu kā maksimāli iespējamo...).

Paturot prātā iepriekš teikto, rodas iespaids, ka klasiskā izziņas shēma - no novērojumiem uz teoriju - tiek aizstāta ar pretējas virzības procesu. Kaut kas gandrīz vai fantastisks...

*

Ir viena īpatnība, kas atkārtoti sastopama zinātnes attīstībā.

Zinātne sistemātiski ieliek jaunu saturu vecos, sen pazīstamos vārdos, resp., jēdzienos. Piemēram, jēdzienā "daļiņa" (tā šobrīd tikpat labi nozīmē "vilnis") u.c.

Šķiet, ka, saprotot tādas rīcības neizbēgamību, nedaudz skaidrāks kļūst dažs mokošs jautājums.

Kopš pusaudža gadiem mani ir nodarbinājis jautājums par brīvības gribas eksistenci vai neeksistenci.

Ja pasaulē pastāv cēlonība, tad katra mana rīcība ir viennozīmīgi noteikta ar iepriekšējo notikumu virkni. Nekādas brīvas gribas nav un nevar būt. Apsvērsim šādas hipotēzes iespaidu uz sabiedrības dzīvi. Nevienš noziedznieks nevarēja rīkoties citādi, jo viņa rīcība ir pakļauta visaptverošajai cēlonībai. Sodīt noziedznieku ir tikpat neattaisnojami kā sodīt koku tādēļ, ka tas ūdenī peld.

Šis dīvainības varētu mēģināt interpretēt kā netiešu pierādījumu tam, ka brīvā griba ir. Izteicis tādu secinājumu, momentā saprotu, ka esmu ignorējis universālo cēlonības likumu.

Šī pretrunīgā situācija mani vai traku darīja. Tagad sliecos domāt, ka pats brīvās gribas jēdziens nav korekts (kur tas definēts?). Bez tam, šodien determinētas cēlonības vietā, iespējams, pareizāk runāt par statistisku cēlonību.

Kaut kas līdzīgs varbūt saskatāms jautājumā - bet kas bija pirms "lielā sprādziena"? Vai jēdziens "pirms" šajā situācijā vispār lietojams? Varbūt tikai ar lielo sprādzienu parādījās tāds "laiks"? Starp citu, uzmanīgi izlasot, iepriekšējais teikums arī izsauc aizdomas (kāpēc?).

*

Mūsdienu mikrofizika gandrīz vai "sastāv no formulām". Gribas varbūt pat teikt, ka tajā matemātika dominē pār fiziku. Tas jo vairāk attaisno jautājumu - bet kā ir ar pašu matemātiku? Kādā virzienā tā attīstās?

Vai var cerēt (vismaz principā), ka reiz tiks dotas atbildes uz visiem jautājumiem matemātikā? No gnoseoloģijas (atziņas teorijas - vienas no filosofijas svarīgākajām nodaļām) viedokļa tas ir pats galvenais jautājums. Vairums domātāju līdz XX gs. klusu ciešot bija pārliecināti, ka atbilde principā var būt tikai pozitīva.

Piemēram, ja dota aksiomātiska teorija, tad var formulēt dažādus apgalvojumus, pierakstot tos ar šīs teorijas alfabēta (simbolu saraksta) palīdzību.

Ja kādu apgalvojumu izdodas pierādīt, lietojot teorijā norādītos loģikas līdzekļus - aksiomas un t.s. izveduma shēmas (loģiskās secināšanas likumus), tad apgalvojums ir teorēma un ieņem savu godpilno vietu citu teorēmu sarakstā.

Ja, turpretim, pierādīt izdodas apgalvojuma noliegumu, tad apgalvojums nav spēkā un tam nav vietas teorēmu sarakstā. Saka, ka tad apgalvojums atspēkots.

Varētu likties, ka informācija par kāda apgalvojuma likteni konkrētā teorijā ir atkarīga tikai no mūsu veiksmes, cenšoties pierādīt pašu apgalvojumu vai pierādīt tā noliegumu. Ka pietiekami erudīts un talantīgs matemātiķis noteikti noskaidros - agrāk vai vēlāk - katra dota apgalvojuma likteni apskatāmajā matemātiskā teorijā.

*

Divdesmitais gadsimts te pasniedza negaidītu un pat šokējošu "negatīvu" rezultātu.

Tā ir G ē d e l a t e o r ē m a par nepilnību.

Teorēma apgalvo, ka katrā aksiomatiskā matemātiskā teorijā, kas satur naturālos skaitļus, var uzrādīt tādu apgalvojumu, ka dotajā teorijā nevarēs pierādīt ne šo apgalvojumu pašu, ne tā noliegumu.

Nevarēs nevis tādēļ, ka talants par mazu vai laika nepietiek, bet gan principiāli. N e v i e n s u n n e k a d.

*

Brīvi veidojot analogiju populārā līmenī, slavenās teorēmas saturu varētu nenopietni raksturot šādā veidā. "Vai dotais cilvēks ir gudrs (var atbildēt uz katru jautājumu)?" - "Nē, viņš tāds diemžēl nav, jo ir gājis (augst)skolā un iepazīsies ar precīzu naturālo skaitļu definīciju..."

Šis rezultāts met jaunu gaismu uz pašiem naturālajiem skaitļiem. Gribētos teikt - tas taču ir visvienkāršākais, tātad "pats nevainīgākais" skaitļu paveids. Jēdziens, kas "skaidrs" jau skolēnam. Bet kam ir arī stingra aksiomatiska definīcija. (Tieši ar tādas klātbūtni apskatāmajā teorijā rēķinās Gēdela teorēma par šo teoriju.)

Teorēma liek mums negaidītā kārtā raudzīties uz naturālajiem skaitļiem kā uz ne tikai nepietiekamu, bet arī pat riskantu, zināmā nozīmē "bīstamu" pasaules izziņas līdzekli.

Atcerēsimies, ka naturālo skaitļu jēdziena pamatā ir diskrētums - šie skaitļi ir nodalīti viens no otra, piemēram, starp 2 un 3 nav nekādu citu naturālu skaitļu, un šos skaitļus var sakārtot pēc lieluma, veidojot bezgalīgu virkni 0,1,2,...

Slavenā teorēma parāda, ka šādu divu īpašību komplekts saistīts ar teorijas specifisku defektu - ar apgalvojumiem, kuru likteni ar teorijas līdzekļiem principā nevar noskaidrot.

*

Gēdela teorēmas pierādījumā lietotā m e t o d e ir ne mazāk nozīmīga par pašu teorēmu. Vismaz divos aspektos, no kuriem vienam saknes meklējamas pirms gadu tūkstošiem.

Gēdels apskatāmajā teorijā visus apgalvojumus, ieskaitot teorēmas, s a n u m u r ē, lietojot naturālus skaitļus kā numurus. Tas ļauj manipulēšanu ar apgalvojumiem realizēt kā manipulēšanu ar naturāliem skaitļiem. Tāda aizstāšana kļūst iespējama, tieši pateicoties iepriekšminētajām īpašībām - naturālo skaitļu diskrētajam raksturam un to bezgalīgās kopas sakārtotībai.

Kā tiek konstruēts iepriekšminētais apgalvojums, kura eksistenci teorēma garantē?

Atbilde: saturiski izsakoties, tas ir

| apgalvojums, kurš pats par sevi saka,
| ka teorijā tas nav izvedams, t.i.,
| ka šī apgalvojuma pierādījums neeksistē.

Kas gan varēja Gēdelu uzvedināt uz tamlīdzīgu dīvainu ideju? Izrādās, ka šim paņēmienam ir, kā mēdz teikt, gara bārda.

Patiesi, antīkajā Grieķijā bija pazīstams t.s. "p a r a d o k s s p a r k r ē t i e t i".

Proti, kāds krētiētis reiz publiski paziņojis, ka katrs kāda krētieša izsacīts apgalvojums ir meli. Šajā situācijā jautāsim: vai krētieša nupat izrunātais teikums ir bijis paties vai aplams? Viegli saskatīt, ka katrs no šiem pieņēmumiem noved pie pretrunas. Paradokss!

*

Aprakstītais paņēmieni, kas izmantots Gēdela teorēmas pierādījumā, var tikt uzskatīts par t.s. *d i a g o n ā l m e t o d e s* speciālu gadījumu. Šīs metodes dažādajos variantos vienmēr notiek kaut kāda veida "attiecināšana uz sevi pašu". Tas klaji saredzams ar Gēdela teorēmu saistītā "sliktā" apgalvojuma konstrukcijā. Kaut kas līdzīgs novērojams XIX gs. matemātikā *K a n t o r a t e o r ē m a s* pierādījumā par reālo skaitļu kopas būtiski lielāko apjomu, salīdzinot ar naturālo skaitļu kopu. Divdesmitajā gadsimtā ar diagonālmetodi pierāda svarīgas teorēmas algoritmu teorijā.

Atceroties naturālā skaitļa *d i v i* filosofiskās lomas apcerēšanu, var saskatīt diagonālmetodē "varmācīgu" divnieka lomas reducēšanu uz vieninieku. Kas it kā nepaliek nesodīta...

Atvadoties no šīs tēmas, vēl iegaumēsim, ka cilvēka izziņas spēja, kas parādās objektīvās pasaules pētījumos, pēkšņi "samežģijas" un sastop grūti pārvaramus šķēršļus tieši tad, kad tā grib izziņāt pati sevi, pašu izziņas procesu, piemēram, atmiņas darbību, domāšanas procesu, ieskaitot arī zinātnisku teoriju veidošanu.

*

Objektīvais ideālisms vai subjektīvais materiālisms?

Atskatoties uz savu mūžu, redzu, ka laika gaitā manā domāšanā un uzskatos par pasaules izziņāšanu daudz kas ir mainījies. Piemēram, mans viedoklis par matemātikas rašanos, par tās dabu, par matemātisko apgalvojumu raksturu.

Apmēram līdz pusmūžam uzskatīju, ka matemātikas jēdzieniem un rezultātiem ir objektīvs, no cilvēka neatkarīgs raksturs. Piekritu, ka visi iespējamie matemātikas rezultāti - gan zināmie, gan šodien vēl neatklātie - jau eksistē. Teorēma, kuru pierādīs rīt, jau šodien eksistē - neatkarīgi no cilvēka domāšanas - un glabājas kaut kādā iedomājamā noliktavā vai bibliotēkā, tikai tā tur vēl nav atrasta un no turienes nav "paņemta".

Vēlākos gados tāda pārlicība man, šķiet, ir zudusi.

Tagad domāju, ka matemātika nedz dzīvo dabā - neatkarīgi no cilvēka - , nedz tā radusies cilvēka galvā neatkarīgi no dabas un ārpus tās neeksistē. Man tagad šķiet, ka matemātika ir mijiedarbības rezultāts starp dabu un cilvēka apziņu. Tā eksistē "starp" cilvēku un dabu un atkarīga no abiem komponentiem.

Secinājums, starp citu, varētu būt tāds, ka "zaļajiem cilvēciņiem" - ja tādi citplanētieši vispār eksistē - varētu būt pavisam citāda matemātika. Varbūt bez Pitagora teorēmas un bez pirmskaitļiem.

Turklāt, ja mēs kā pašreizējie cilvēki eksistētu pavisam citā Visumā, tad arī tagadējās matemātikas varētu nebūt.

Kategoriski atsakos savu viedokli pierādīt. Tāda ir mana ticība. Es jau arī nerakstu Biblii, bet tikai ticības apliecinājumu...

*

Mainām tēmu.

Kādu varam sagaidīt cilvēces likteni tuvākajos gadsimtos?

Varbūt vispirms būtu jāmēģina atbildēt uz jautājumu: vai patlaban situācijai cilvēku sabiedrībā ir kādas agrāk nekad nebijušas pazīmes?

Domāju, ka tāda pazīme ir attīstības tendences t.s.

g l o b ā l i s m a virzienā.

Sena un pavisam nesena vēsture stāsta par Romas impēriju, par Staļina un Hitlera veidotajām impērijām. Patlaban esam liecinieki ASV kļūšanai par vispasaules žandarmu, kam loģiski varētu sekot jaunas nebijuša apjoma impērijas veidošanās. Ļoti sāpīgi, ka pie tam mums jānoskatās, kā mazais kvekšķis, Latvija, cenšas demonstrēt savu līdzdalību šajā procesā, piemēram, atbalstot ASV agresiju Irākā.

Arī ārpus ASV globālisma tendences ir visai dzīvas. Kaut vai tāda mini-globālistiska veidojuma formā kā Eiropas Savienība. Konsekvents

galīgais mērķis - apvienot visu Zemeslodi vienā tirdzniecības, rūpniecības, sakaru utt. tīklā. Nevis pēc interneta principa ("centra nav nekur"), bet gan stingri centralizēti, parazitiskas neproduktīvu ierēdņu armijas vadībā.

Kāds būs globalizācijas liktenis?

Uz to atbildot, derētu paturēt prātā, kāds bijis iepriekšējo impēriju liktenis. Tas ir bijis sabrukums un atkal sabrukums. Taču ne velti saka, ka cilvēki no savas vēstures nemācās un vienmēr no jauna atkārtoti vecās kļūdas. Darīt to šodien ir ne tikai muļķīgi, bet pat tumsonīgi. Jo šodien zinātniskā teorijā, proti, mācībā par lielajām struktūrām, ir p i e r ā d ī t s, ka pietiekami lielas un komplicētas sistēmas nevar vadīt no viena centra. Tās var būt stabilas tikai tad, ja ir vairāki relatīvi patstāvīgi centri, kas savā starpā mijiedarbojas, nevis atrodas pakļautības stāvoklī.

Kā jums šķiet, cik daudzi Saeimas deputāti bija pazīstami ar šo zinātnes rezultātu, kad sēdās lemt par pašvaldību tiesību samazināšanu un rajonu priekšniecības iecelšanu no centra, nevis ievēlēšanu uz vietas? Dīvainas "sakrišanas" dēļ nupat Krievijas prezidents nācis ar savu vertikālizācijas pavēli, gāžot tieši to pašu podu. Ko vēl jauku piedzīvosim mēs un mūsu kaimiņvalstis, eksistējot zem s t u l t o k r ā t i j a s (latviski - muļķu valdības) spārniem?

No teiktā grūti izdarīt optimistiskas prognozes. Bet katrai dzīvai būtnei ir pašsaglabāšanās tieksme. Kurai pesimisms ir kontrindicēts, t.i., nepieņemams.

Kā šo pretrunu atrisināt?

Autoram tuvas ir Raiņa rindas:

Man mīlāks godīgs pesimists,
kas dzīves tukšumu nes zobus griezdams,
ne vieglis filistris, saukts optimists,
kurš šķiet, ka, dzīves nastas projām sviezdams,
viņš visus mezglus ir jau atšķetījis -
tik gudris palikdams, cik agrāk bijis.

Un ikdienas dzīvē es tomēr uzvedos kā dabisks optimists. Gribu mēģināt šo nesaskaņu izskaidrot.

Es - kā jebkurš cits Latvijas pilsonis - nevaru izmainīt ASV žandarma lomu pasaulē. Nevaru atcelt nesaprātīgus ES birokrātu lēmumus. Nevaru pat novērst vietējās stultokrātijas kārtējo idiotismu.

Bet es - kā jebkurš cits sabiedrības loceklis - varu regulēt pats savu rīcību un līdz ar to zināmā mērā iespaidot arī man tuvu (vai nu radniecīgo saišu, vai darba attiecību u.tml. dēļ) cilvēku rīcību.

Tikai viens piemērs: varu personīgā praksē realizēt labsirdības prezumpciju, uzskatīt katru citu cilvēku kā apriori pozitīvu individu (kamēr mani nepārlicina par pretējo).

Nevaru kaut ko grozīt integrālā nozīmē, bet varu daudz ko izmainīt savā, sacīsim tā, epsilon-apkārtnē.

Man pat šķiet, ka tāda kārtula neslikti saskan ar pazīstamo Kanta kategoriskā imperatīva principu: rīkojies tā, lai būtu labi, ja līdzīgi rīkotos visi pārējie.

Ja jau pieemin Kantu, tad man ir kārdinājums solidarizēties arī ar formulējumu "Divas lietas pilda dvēseli ar vienmēr jaunu un pieaugošu apbrīnu un godbijību: zvaigžņotā debess pār mani un morālais likums mani."

Šī principa otrā puse sasaucas ar Sent-Ekziperī: „Ir tikai viena patiesa greznība uz pasaules: cilvēcisku attiecību krāšņums.”

Šajā brīdī man gribas vēlreiz apzināties patiesību, kuru it kā visi zinām, taču savā reālajā rīcībā, izrādās, atkal un atkal ignorējam.

Domāju apzināšanos, kāda neaptverami liela bagātība ir katrs dzīvs cilvēks ar savu apziņu. Ar savām "visgudrākajām" konstrukcijām spējam tikai nožēlojami mazā mērā to atdarināt un saprast. Toties spējam to iznīcināt.

Kā tādā situācijā vērtēt to cilvēku rīcību, kuri citam savam sugas brālim atņem viņa dzīvību?

Tas varētu būt saprotams un varbūt attaisnojams tikai tad, ja tiek aizstāvēta cita dzīvība - vai nu sava, vai tuva cilvēka. Tādā situācijā slepkava varētu tikt attaisnots. Vismaz morāli.

Reālā dzīve rāda pavisam citādu, pat apgrieztu lietu stāvokli. Ģenerāļi, kas organizē masu slepkavības kara laikā (dažās valstīs, mūsu lielo - bet ne diženo - kaimiņu ieskaitot, arī t.s. miera laikā) netiek sodīti, bet gan apbalvoti ar ordeņiem...

*

Šos vispārīgos pārspriedumus gribētu papildināt ar dažiem vārdiem tieši par sevi, tā sakot, "laikmetu griežos".

Pārejot uz pēdējo Latvijas vēstures posmu, man jāsaka, ka savā personiskajā dzīvē visspilgtāk Latvijas neatkarības atjaunošanu izjūtu tajā nozīmē, ka

m a n v a i r s n a v j ā m e l o .

Runāju, protams, nevis par ģimenes dzīvi (kurā man arī iepriekš nebija iemesla melot nopietnos jautājumos), bet sabiedrisko.

Tas spilgti izpaužas attiecībās ar studentiem. Es te domāju, ka nav jāmelo politiskā nozīmē; bet tas mani tā sajūsmināja, ka atmetu (man tā šķiet) arī sīkos sadzīvīskos melus, kas sastopami praktiski visur, arī Universitātē. Sajūta nudien bija kolosāla. T ā d s v i e g l u m s !

Rezultātā nekad nebiju studentu sabiedrībā juties tik labi, tik brīvi kā pēdējos darba gados. Medaļai, kā vienmēr, ir arī otra puse. Bija neizsakāmi grūti aiziet no Universitātes un šķirties no studentiem, kad jutu, ka šī stunda ir situši.

Ja vispār runā par to, kas palīdz dzīvot un saglabāt dzīvesprieku par spīti daudziem faktoriem, kas to negrib pieļaut, tad laikam kā pirmais (nē! otrais - pēc jau minētajām cilvēciskajām attiecībām) jāmin māksla.

Teiksim, dzeja. Viens mazs, bet spilgts piemērs.

Neesmu matemātikā atstājis oriģinālus pētnieciska rakstura rezultātus. Ja man kāds ieguldījums pierakstāms, tad tas ir pasniedzēja darbs. Esmu daudzas jo daudzas reizes jau pirmā kursa studentā saskatījis matemātiķa potences, kas pamatīgi pārspēj manējās. Pie tam neesmu kļūdījies. Gribu nedaudz palielīties, ka tamlīdzīgā situācijā mani nevajā skaudība vai nenovīdība. Priecājos, ka varu būt jauna talanta veidošanās aculiecinieks.

Un tagad solītais piemērs. Nupat aprakstītā mana situācija nepārspējami spilgti un precīzi formulēta dzejā. Tie ir Vizmas Belševicas vārdi:

„Par saknēm būt. Un ziedus neapskaust.”

Cits piemērs - mūzika. Kādas man ar to attiecības?

Man nav absolūtās dzirdes. Man nav pirkstu tehnikas, lai varētu spēlēt tehniski netriviālu klaviermūziku. Neprotu solfedžēt, nevaru uzrakstīt mūzikas diktātu.

Bet es tīri intuitīvi, šķiet, varu uztvert dažādu mūziku. To atpazīt un "pārdzīvot". No vidus dzirdot pat tikai dažas sekundes mūzikas, neslikti atpazīstu man zināmus skaņdarbus. Pat no viena raksturīga akorda, piemēram, orķestra skaņējumā. Ilustrācijai nosaukšu te uz labu laimi, teiksim, pirmo akordu Mendelsoņa uvertūrā "Sapnis vasaras naktī".

Ir kārdinājums pieminēt līdz ar klausīšanos vēl vienu ar mūziku saistītu manas dzīves komponentu, kas arī palīdz dzīvot.

Proti, gluži bez rezultātiem nav palikušas pusnesekmīgās klavierstundas jaunības gados un diezgan lielā klasiskās mūzikas klausīšanās pieredze. Tas izpaužas tā, ka es varu katrā brīdī pie sevis (bez skaņas) iedomāties melodiju. Ne no pazīstamajām, bet "savu

melodiju". Pie tam vēlamajā stilā - no Vīnes klasikas sākot un ar brazīliešu tango beidzot. Citiem vārdiem, varu eksprompti sacerēt mūziku. Būtisks precizējums - ar neierobežoti zemu estētisko kvalitāti. Pēdējā apstākļa skaidra apzināšanās atbrīvo mani no jebkādiem mēģinājumiem šo "savu mūziku" kaut kā piefiksēt. Bet dzīvot tā palīdz un pavada mani gandrīz visu laiku.

Labi, rādās, ka ar iepriekšējām rindkopām esmu devis lasītājam zināmu padomu, kā praktiski saglabāt optimismu mūsu šodienas tālu ne ideālajā pasaulē. Būšu gandrīz vai lepns...

*

Bet visam, visam pāri - daba.

Zeme, koki, ūdeņi, padebeši. Pēdējos uztveru gandrīz kā gleznas. Piemēram, kolekcionēju saulrietus. Biju gandrīz vai glaimots, kad uzzināju - relatīvi nesen no laikabiedru atmiņām -, ka līdzīga attieksme pret saulrietiem bijusi arī Lūcijai Garūtai, manai kādreizējai skolotājai mūzikas teorijā.

Mana sajūsma par mākoņiem ir rada sajūsmai par ugunskura dūmiem. Kas ir viens no komponentiem tieksmei uz ugunskuriem. Kura savukārt ir viena no manas dzīves lielajām kaislībām. Vēl viena tāda ir (bija) braukšana ar mašīnu. Dotajos gados šīs un citas kaislības ir aizgājušas uz neatgriešanos. Vai varbūt uz atgriešanos nākošajā dzīvē...

Jautājums, kas man visai aktuāls: vai nākošo dzīvi pieredzēs arī tie cilvēki, kuri tai netic - kā, piemēram, es?

Laikam te arī varētu likt beigu punktu manam tekstam.

Apzinos, ka neesmu bijis pieklājīgs, sākot rakstīt. Neesmu drusku sistemātiskāk stādījies priekšā. To vēl var izdarīt.

Bet pirms tam - svarīga piezīme par iepriekšējo tekstu. Dažādi skartie jautājumi ir daudzkārt pārrunāti ar manu dzīves biedrēni skolotāju Ellu Detlovu. Laika bijis diezgan - laulāti esam piecdesmit septiņus gadus, pazīstami - vēl par dažiem gadiem vairāk. Uzskatu otro pusī par šī teksta līdzautori. Protams, visu atbildību par defektiem uzņemos vienpersoniski.

Manā k u r k u l ī visbiežāk lietojamais vārds laikam gan būs "NE" dažādos salikteņos un kontekstos.

NEesmu dievticīgs; par to jau bijusi runa.

NEesmu bijis nekādās politiskās partijās.

NEesmu tomēr pilnībā saglabājis savu politisko "nevainību". Savulaik sastāvēju gan mazpulkos, gan vēlāk komjaunatnē. Nevienā gadījumā tā, tiesa, nav bijusi mana sirdslieta. Tomēr (politiskā) pārliecība ir apkaunojoši (?) mainījusies. (Varbūt tas nav tik ļoti apkaunojoši? Savu pārliecību taču ir mainījis arī Eduards Berklavs - cilvēks, kurš bauda manu visaugstāko cieņu.) No normāla Latvijas patriota (bet ne Ulmaņa atbalstītāja) skolas gados caur padomju patriotu vācu okupācijas laikā un studiju gados (kara laikā nodarbojos pat ar pretvācu lapiņu izplatīšanu un vācisko ielu nosaukumu aizkrāsošanu) līdz normālam mierīgam pretpadomju elementam, sākot apmēram ar vienīgās partijas divdesmito kongresu un Hruščova referātu par personības kultu. Aktīvu disidentismu gan neizrādīju; par pasīvu varētu runāt, ja par tādu uzskata "Samizdata" lasīšanu.

Tad jau drīzāk par "pretošanos varai" varētu (nenopietni) runāt tagadējā t.s. brīvajā Latvijā; te man pieder dzejas darbs

"Tur jābūt tik glupam kā pērnējam teļam,

Lai šodien vēl ticētu „Latvijas ceļam”."

To pēc senām tradīcijām līmēju uz LC pirmsvēlēšanu aģitācijas plakātiem. Mans lielākais autora gandarījums: kāda dāma turpat uz ielas ņēmās manu "dzeju" norakstīt.

Pie šīs slikta toņa nodarbes mani nekad nepieķēra. Bēdīgāk izgāja tad,

kad uz pilsētas domnieka autiņa (pie domes Valdemāra ielā) uzlīmēju papīru ar lakonisko tekstu „KOKU SLEPKAVA”. Tas bija tad, kad izcirta parka lielos kokus, lai ierīkotu autostāvvietu. Mani bija pamanījuši apsardzes policisti un "saņēma cieti". Kā izcilu noziedznieku pašvaldības policija nodeva mani spēcīgākiem kolēģiem - Valsts policijai. Kad tā biju nerrots vairākas stundas, tad atlaida mājās - pēc iereģistrēšanas uz mūžīgiem laikiem Latvijas noziedznieku sarakstā.

Ja esmu pieminējis LC, tad būtu grēks nepasvītrot šīs ļaužu grupas (krieviski ir brīnišķīgs vārds - шайка) lomu pēc komunistiskās varas nojukšanas. Krievu laikā Latvijā bija izveidota respektējama rūpniecība. Savulaik partijas pirmo sekretāru Pelši tā gan mazāk interesēja kā ražošanas spēks, bet vairāk kā līdzeklis civilokupantu - nelatviešu masas - ievēšanai. Nenoliegsim, tas bija spēcīgs pārkrievošanas spēks. Secinām - krievi ne tikai i z v e d a (latviešus uz austrumiem), bet arī i e v e d a (krievis no austrumiem).

Pašreizējā stultokrātija, ļoti var būt, atrastos kaut kur citur, bet ne pie valsts stūres, ja vērtīgākie cilvēki nebūtu mežonīgi deportēti uz Sibīriju un ja no pārējiem vērtīgākā atlase nebūtu kara beigās devusies emigrācijā, lai no šādas deportācijas izbēgtu. Ja pienam divreiz nosmeļ krējumu, tad tas vairs nav piens. Tas ir vājpiens.

No palikušajiem nebija sevišķi grūti atlasīt komandu, kas spētu sekmīgi nolaist Latviju dibenā.

Deviņdesmito gadu sākumā eksistējošā rūpniecība, atzīsim, ar brāķa darbgaldiem ražoja brāķa produkciju. Bet to visu varēja pamazām pārvest uz kvalitatīvām sliedēm, pakāpeniski pārejot uz Rietumu tehniku.

"Latvijas ceļam", kas pamanījās sagrābt varu Latvijā, tas tomēr nenāca ne prātā. No saviem neredzamajiem saimniekiem šaika bija saņēmusi pavisam citu "kaujas uzdevumu".

Tai vajadzēja padarīt Latviju par valsti bez nacionālās rūpniecības - gan lielos mērogos, gan bez mazajiem uzņēmumiem. Ārvalstu (gan rietumos, gan austrumos) kapitālam vajadzēja tirgu savas produkcijas noietam, nevis konkurentus. No līdzīgiem apsvērumiem vadoties, tika sagrauta Latvijas lauksaimniecība. Kolhozus nevis pārorganizēja par kooperatīviem, bet gan izvazāja un izlaupīja. Kad LC bija spoži veicis šos savus uzdevumus, augstie aizbildņi savu atbalstu noņēma un šaikas politiskā reputācija nokritās zem 5% - neiznāca pēkšņi vairs pat viens deputāts Saeimā.

Gribu palepoties, ka slikto smaku, kāda vijās ap šo varzu, es pamanīju nevis ar LC pirmo dienu, bet agrāk - jau tad, kad tā vēl saucās par "klubu 21".

Teikto nevajadzētu uztvert par slavas dziesmu citiem šodienas Latvijas politiskajiem spēkiem. Stultokrāti te valda pēc stafetes principa, tikai nomainot dažas personas pret citām ar tādu pašu kvalitāti. Un tomēr - nekas nevar atņemt "Latvijas ceļam" patiesi pirmā ceļarādītāja lomu.

Turpinu kurkuli.

NEesmu varējis atmest dzeršanu, kaut gan ļoti to vēlētos. Traucē tas apstākļi, ka pagaidām vēl neesmu sācis dzert. Nezinu, kāda garša šņabim.

NEesmu smēķētājs. Jo smēķēšanu - atšķirībā no dzeršanas - esmu atmetis. Tas notika trīspadsmit gadu vecumā, ne bez enerģiskas vecāku piepalīdzības.

NEesmu nekad nēsājis to vai citu gredzenu. Savā iedomībā esmu uzskatījis, ka šamaņu un amuletu laikmets man ir aiz muguras.

NEesmu nekad savu otro pusi nosaucis par "kundzi". Pirmskara Latvijā otrāda rīcība tiktu uzskatīta par sliktas audzināšanas un zemas kultūras pazīmi. Un es galu galā esmu pirmskara produkts... Pretstatā ne tikai prezidentam Guntim Ulmanim, bet arī daudziem citiem šodienas sabiedrības locekļiem.

NEesmu savas laulības pirmajos piecdesmit gados (ne arī pirms tam) nekad teicis savai nemainīgajai sirdsdāmai, ka viņu mīlu. (Otrā puse šajā ziņā no manis neatšķirās.) Pirmo reizi to izdarīju "Hameleonu rotaļu" iespaidā un, protams, tikai zirgojoties. Lai novērstu

pārpratumus, precizēšu: sen jau vairs šo seriālu neskatāmies.

NEskatos vispār praktiski nekādas amerikāņu filmas. Patīkamā kārtā tas stipri samazina pie televizora pavadāmo laiku. Neskatos arī amerikāņu multenes. Savulaik pirms kara gan sajūsminājos par Disneja filmām "Bembijs" un "Sniegbaltīte un septiņi rūķīši" - šodien tā jau ir vēsture.

Ļoti augstu vērtēju latviešu multiplikāciju un leļļu filmas. Burovu, AB produkciju, Rozi Stiebru (nosaukšu tikai "Zaķīšu pirtiņu" un "Pasaciņu"). Un no nelatviešiem Noršteina "Ezīti miglā". Šī filma, manuprāt, ir absolūtā pasaules virsotne multiplikācijā.

NEesmu piedalījies masveidīgi izplatītajā latviešu valodas kropļošanā, kas raksturīga šodienas latvieša runai ikdienā, runai radiofonā un televīzijā, rakstiem presē.

Konkrētāk tas nozīmē, piemēram, ka nelietoju akuzatīvu nominatīva vietā un otrādi. Piemēram, nesaku "jāēd maizi", bet gan pareizi - "jāēd maize". Nesaku "vajag ēst maizi", bet gan pareizi - "vajag ēst maizi". Cenšos savā runā izvairīties no nevajadzīgiem "šis", "šajā", "šo" u.tml. Ierēdņu vervelēšana apmēram uz pusi sastāv no nosauktajiem vārdiem. Domāju, ka manā valodā nav arī nekādu stiepto "ē-ē-ē" u.tml. Cenšos izvairīties no personiskiem "iemīļotiem" parazitvārdiņiem, kurus lieto vietā un nevietā. Piemērs - man bija „piesities” vārdiņš "vot". Vistīrākais parazīts. Kāda studente man to aizrādīja. Iedomājieties - palīdzēja. Vēlreiz paldies viņai.

Laikam man bija vieglāk cīnīties ar valodas kroplībām tāpēc, ka vienā skaistā dienā sapratu - šo parādību īstais cēlonis ir domāšanas kūtrums vai pat nespēja. Kad nezini, ko tālāk sacīt, sāk vilkt savu "ē-ē-ē" - varbūt tikām kaut kas iešausies prātā... Un man ļoti negribējās atzīties tādās īpašībās.

Latviešu valodas bezcerīgā un traģiskā perspektīva ar māksliniecisku spēku pasniegta Vizmas Belševicas dzejā:

Aizgaist valoda
vārds pa vārdam,
Kā cielavas bērni ceļu tek.
Sarkanu mirkli norieta smiltīs
Sīksīku pēdu krustiņi deg.

Uzzib un nodziest.
Vienalgas soļi
Pēdu pa pēdai aizbrien ciet.
Svešādu čukstu nočukstas oļi.
Svešādu švikstienu zāles dzied.

Kur tu paliki?
Kā tevi sauca,
Cielavas bērniņ, pūkainīt?
Putna ēna vai bezvārda doma
Neuzminēta garām slīd?

Paloka galvu
nenosaukta puķe.
Noligo vējā neteikts pārmetums.
Mēma cielava savus bērnus meklē,
Tukši līdz pamalei lielceļš tumst.

*

Runājot par kroplo domāšanu, kas izpaužas kroplā valodā, nāk prātā ļoti sāpīga pieredze, kāda man bijusi. Palaikam studentu grupā parādās kāds īpatnis ar neparastu, pirmajā brīdī neticamu uzvedību.

Tas varētu būt students, kurš kontroldarbu uzrakstījis neapmierinoši. Viņa kļūdas es darbā esmu ne tikai atzīmējis, bet arī komentējis, lai nepaliktu nekādas neskaidrības. Tiek iesniegts, kā prasīts, kļūdu

labojums. To lasot, redzu, ka atkārtotas vecās kļūdas. Paskaidroju tās tagad jau mutiski pašam studentam. Veltas pūles. Otrais labojums neatšķiras no pirmā. It kā es nebūtu runājis ar cilvēku, bet ar ķieģeļu sienu.

Pirms pāris gadiem presē izlasīju šīs parādības aprakstu un pat speciālo terminu, kā to sauc:

f u n k c i o n ā l a i s a n a l f a b ē t i s m s .
Cilvēks pazīst burtus. Vēl vairāk - viņš var izlasīt no burtiem sastādīto vārdu. Tātad var izlasīt arī teikumu. Bet viņš nevar uztvert šī teikuma jēgu, nevar pareizi izprast vārdu lomu teikumā. Līdz ar to teksta saturs paliek neuzzināts.

Ne katru gadu starp datorikas studentiem gadās sastapt funkcionālos analfabētus. Bet vairākus tādus gadu gaitā esmu sastapis. Uzņemšanas procesam tas godu nedara. Ja tāda parādība novērojama universitātē, tad var iedomāties, cik daudzkārt biežāk tā eksistē visā sabiedrībā. Raksta, ka ASV tie ir pat desmiti procentu.

Patreizējā situācija ir tāda, ka domāt nespējīgie tiek ražoti visos iespējamajos veidos. Vispirms jau ar iedzimtību no vecākiem alkoholiķiem u.tml. Pēc tam ar to sabiedrības apziņu, kādu veido dažādie domāšanas izskaudēji masveida informācijas izplatībā. Televīzija nepropagandē kvalitatīvu ražošanas darbu, tā prasmi, bet gan kārdina ar iespēju saņemt vinnestu tajā vai citā spēlē, kurai var būt pilnīgi nejaušs raksturs. Nevis "nopelni!", bet gan "vinnē!".

Ne jau tukšā vietā radās pašreizējais stāvoklis, kad vidusskolu vienā gadā nebeidz tūkstoši skolēnu. Patiešām, kam viņiem vidējā izglītība? Futbolu varēs skatīties arī bez tās.

*

NEesmu iegādājies mobilo telefonu. Dažas tā sniegtās iespējas, bez šaubām, ir vilinošas. Taču, no sāniem paraugoties uz šodienas sabiedrību, novēroju kaut ko nepievilcīgu. Telefons vairs nav cilvēka ērtībai, bet gan cilvēks pārvērties par mobilņika piedevu. Brīvi izsakoties - cilvēks karājas pie sava telefona. Miera vairs nav nekur un nekad. Paldies!

NEesmu lietojis publiskos telefona automātus, kopš tie "atbrīvoti" no monētām. Mani pazemo uzspiestā nepieciešamība iegādāties kredītkarti sarunas samaksai. Ar visām tās "streikošanas" iespējām.

Progresu es varētu saskatīt vienīgi pārejā no kartēm uz monētām. Ne velti savulaik tika izgudrota nauda kā universāls maksāšanas līdzeklis. "Progress" pretējā virzienā, resp., "regress" mani nesajūsmina.

NEesmu pacenties savu datoru pieslēgt internetam. Šo no savas idejas viedokļa apbrīnojamo veidojumu gribētu salīdzināt ar atkritumu tvertni, kurā starp mēsliem var retumis atrast arī pa dārgakmeni. Man slinkums rakāties. Sevišķi neilgojos arī pēc datoru vīrusiem.

NElepošos ar to, ka nemīlu sabiedriskus pasākumus. Tur nav vainīgi nosauktie pasākumi, bet mana vājā nervu sistēma un intravertais raksturs. Gribu pasvītrot, ka lekciju laikā - nezinu, kā - pārvērtos, gluži otrādi, par tipisku ekstravertu. Tas viss kopā bija tīri lietojams modelis. (Bet cik sāpīgi runāt par to pagātnē... Protams, esmu negauša, jo ne jau katru pasniedzēju viņa kolēģi pacieš darbā līdz astoņdesmit gadiem.)

Lūdzu neuztvert šo tekstu kā paraugu vai instrukciju. Nevienam nenovēlu atkārtot manu mūžu ar tā daudzajām kļūdām un nesmukumiem. Katram jādzīvo savs mūžs, un to jau mēs arī darām.

Bet es būtu priecīgs, ja mans stāstījums ierosinātu lasītāju padomāt arī par "mūžīgajiem jautājumiem", apsvērt savu nostāju attiecībā pret situācijām, kādās mūs nostāda ikdienas dzīve. Būt savā dzīvē principiālam. Saviem kolēģiem novēlu arī neslēpt mūžā iegūto pārlicību un atziņas, bet ķerties katram pie sava ticības apliecinājuma

uzrakstīšanas.

Laikam jau visgrūtākais ir dot atskaiti sev pašam,
bet tas ir visai derīgi.

Autors būs pateicīgs par jebkādiem iebildumiem, piezīmēm, jautājumiem.
Lūdzu atstāt Jūsu sūtījumu Diskrētās matemātikas katedrā un piezvanīt pa
tel.7371314.

Doc.emeritus, Dr.math.

Vilnis Detlovs

Teksts pabeigts 06.09.05.

N O D O D T E K S T U N Ā K O Š A J A M L A S Ī T Ā J A M